

De historische wortels van het Nederlandse Eurosceptis.

Een onderzoek naar het Nederlandse parlementaire debat over de Europese
monetaire integratie in de jaren zeventig en tachtig.

Naam: Lennard Bunt

Studentnummer: 7194536

Opleiding: Master Geschiedenis van Politiek en Maatschappij

Begeleider: dr. Pepijn Corduwener

Datum: 21 juni 2022

Aantal woorden: 14.449

Samenvatting

Na de Tweede Wereldoorlog heeft Europa een belangrijke rol gespeeld in de Nederlandse politiek. Het grote Europese project dat na de Tweede Wereldoorlog begon had veel economische, maar ook monetaire voordelen voor een klein handelsland als Nederland. Binnen het Nederlandse parlement bestond vanaf de jaren vijftig tot de jaren negentig een Kamerbrede overeenstemming over de noodzaak en het profijt van verdere Europese integratie. Over deze periode wordt verondersteld dat in het parlement een stilzwijgende consensus heerste over de Europese integratie. Deze stilzwijgende consensus zal stand houden tot in de jaren negentig. De komst van de Europese Unie had als gevolg dat het parlement sceptischer werd, met als gevolg dat de stilzwijgende consensus verdween. Echter, wanneer gekeken wordt naar de parlementaire debatten over de Europese monetaire integratie komt een ander beeld van het parlement naar voren. Wanneer het parlement geconfronteerd werd met de politieke realiteit van het integratieproces, liet het parlement zien het niet altijd eens te zijn met de koers van de monetaire integratie. Hoe duidelijker deze Europese realiteit voor Nederland werd in de jaren tachtig, hoe meer sceptische elementen terugkomen in het parlementaire debat. Door het Europese idealisme in het parlement werd de verdere Europese integratie in de jaren zeventig en tachtig nog doorgezet, maar er was in deze jaren geen sprake meer van een stilzwijgende consensus.

Inhoud

Inleiding	4
Theoretisch Kader	6
Methode en bronnen	10
Hoofdstuk 1: Tussen monetaire onrust en Europese ambities.....	17
1.1 Een turbulent begin van een nieuw decennium.....	17
1.2 De start van een nieuw hoofdstuk in de Europese monetaire samenwerking	18
1.3 Van crisis naar consensus	21
1.4 Van Europese samenwerking naar Europese integratie	24
1.5 Het parlementaire debat	26
Hoofdstuk 2: De komst van een Europees monetair systeem	29
2.1 Het Frans-Duitse tandem drukt op de supranationale rem	29
2.2 De Europese wereld van het parlement op z'n kop?	32
Hoofdstuk 3: De Europese Akte en de komst van de interne markt	37
3.1 De EG maakt zich klaar voor verdere integratie	37
3.2 De Europese Akte, tussen optimisme en pessimisme	39
3.3 Een stap te ver.....	42
Conclusie.....	46
Bronvermelding.....	50
Primaire Bronnen	50
Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal	50
Overige Parlementaire bronnen	50
Europese bronnen	50
Literatuur	51

Inleiding

De Europese integratie van Nederland begon na de Tweede Wereldoorlog. Allereerst zorgden de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog ervoor dat landen op het Europese continent streefden naar een vreedzame samenwerking. Een belangrijk doel van deze samenwerking was dat de nationale staten niet langer recht tegenover elkaar zouden staan, maar dat de onderlinge spanningen weggenomen zouden worden door een bovenstatelijke instelling. Echter, de Nederlanders hadden ook nog een ander streven. Een economisch verenigd Europa stond namelijk hoog op de lijst van prioriteiten na de Tweede Wereldoorlog. In de zoektocht naar nieuwe afzetmarkten voor de Nederlandse industrie en de agrarische sector had minister van Buitenlandse Zaken Jan-Willem Beyen het idee geopperd voor een Europese interne markt. Beyen realiseerde zich dat voor het herstel van de Nederlandse economie de Duitse industrie essentieel zou zijn.¹

Historicus Mathieu Segers merkt op dat de belangrijkste factor die van Nederland een Europees land heeft gemaakt, het Europa van het geld is, met andere woorden een monetair verenigd Europa.² Gedurende de gehele twintigste eeuw is het de monetaire en economische integratie van Europa die Nederland motiveert om dit proces door te zetten. Volgens Hans Vollaard en Gerrit Voerman worden in de jaren tachtig partijen als D66, CDA, VVD en PvdA eurofiel, waarmee een volledige steun voor Europa wordt bedoeld.³

Het enthousiasme waarmee Nederland het Europese integratieproces in de twintigste eeuw naar een hoger niveau heeft getild, stopte in de jaren 90.⁴ De verklaring hiervoor wordt gezocht bij de Nederlandse politieke partijen. Na het

---

¹ Hans Vollaard, "Dutch Europhilia: A Deviation from a Long-Standing Eurosceptic Tradition?," in *Euroscepticism: The historical Roots of a Political Challenge*, ed. Mark Gilbert en Daniele Pasquinucci (Leiden: Brill, 2020), 112.

² Mathieu Segers, *The Netherlands and European Integration. 1950 to present* (Amsterdam, 2020) 197.

³ Hans Vollaard en Gerrit Voerman, "Nederlandse partijen over Europese integratie: van eenheidsworst naar splijtzwam?," *Internationale Spectator* 2, no. 5 (2017), 10.

⁴ Gerrit Voerman, 'De Nederlandse Politieke Partijen en de Europese Integratie', in: Kees Aarts en Henk van der Kolk (red.), *Nederlanders en Europa. Het Referendum over de Europese Grondwet* (Amsterdam 2005), 44-63.; Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst, '1986-1993: Omslag door de val van de Muur en het Verdrag van Maastricht', in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse parlementaire debat-politieke debat, 1945-2013*, (Amsterdam 2013), 143-174.; Hans Vollaard en Gerrit Voerman, 'De Europese opstelling van Nederlandse politieke partijen', in: Hans Vollaard, Jan van der Harst en Gerrit Voerman (red.), *Van Aanvallen! Naar verdedigingen? De opstelling van Nederland ten aanzien van Europese integratie*, (Amsterdam: 2015), 174-182.

tekenen van het Verdrag van Maastricht namen deze de politieke partijen steeds vaker een andere, meer sceptische houding aan tegenover verdere Europese integratie. Daarmee kwam ook een einde aan de consensus die in het Nederlandse parlement bestond over de noodzaak van verdere Europese integratie voor Nederland. Een belangrijke reden die hiervoor wordt aangedragen, is de komst van euro. In toenemende mate is de houding van de partijen tegenover verdere monetaire integratie sceptischer geworden. Zo is de VVD met een voorstel gekomen voor boetes wanneer lidstaten hun begroting niet op orde hebben. Andere voorbeelden zijn het CDA en de PvdA die bevoegdheden in Nederland wilden houden onder het motto: wat nationaal kan, hoeft niet naar Europa.⁵

Vandaag de dag is deze houding nog niet veranderd. Tijdens de onderhandelingen over het opzetten van een noodhulpfonds voor de lidstaten van de Europese Unie (EU) die economisch zwaar getroffen zijn door de COVID-19-pandemie, heeft minister-president Mark Rutte (VVD) zich niet populair gemaakt bij zijn Europese tegenhangers. Dit heeft hem de bijnaam 'Dr. No' opgeleverd. Daar komt nog bij dat de Nederlandse terughoudendheid tegenover Europese integratie in de afgelopen twintig jaar steeds meer de aandacht trekt.⁶ De houding van de Nederlanders wordt op Europees niveau steeds vaker omschreven als belemmerend.⁷ Daarnaast wordt ook steeds vaker de vraag gesteld hoe het mogelijk is dat een ogenschijnlijk eurofiel land als Nederland zo eurosceptisch is geworden.⁸ De Nederlandse positie roept in Europa veel vragen op. De kernvraag is hoe Nederland, als één van de founding fathers van het Europese project, terechtgekomen is in deze ongemakkelijke positie.⁹

Het feit dat er nog steeds onduidelijkheid heerst over de Nederlandse positie in Europa, vooral in monetair en economisch opzicht, legitimeert een onderzoek naar de historische positie van Nederland bij de totstandkoming van de Europese monetaire integratie. Dit onderzoek moet leiden tot een antwoord op de

---

⁵ Vollaard en Voerman, 'De Europese opstelling', 112-113, 137-138 en 151-152

⁶ Vollaard, 'Dutch Europhilia', 97.

⁷ Jieskje Hollander, "*The incoming tide; Dutch Reactions to the Constitutionalisation of Europe 1948-2005*" (PhD diss., University of Groningen, 2013), 12.

⁸ Vollaard, 'Dutch Europhilia', 97.

⁹ Segers, *The Netherlands*, 9-13.

hoofdvraag: “Hoe is de opvatting van het Nederlandse parlement over monetaire integratie veranderd in de periode van 1972 tot en met 1986?” Uit dit onderzoek blijkt dat in de jaren zeventig en tachtig de politieke partijen in het parlement al kritische kanttekeningen hebben geplaatst bij het Europese integratieproces. De Europese consensus heeft in deze periode standgehouden, hoewel er binnen het debat sprake was van een voortdurende scepsis over verdere Europese monetaire integratie. De wortels van het euroscepticisme dat in de jaren 90, en ook tegenwoordig, merkbaar is in de Nederlandse politiek, zijn duidelijk zichtbaar in deze periode.

Theoretisch Kader

Dit onderzoek combineert de analyse van twee debatten binnen de Nederlandse Europese geschiedenis. Het eerste debat gaat over de vraag waarom Nederland na de Tweede Wereldoorlog een Europese monetaire koers ging varen. Een gezaghebbend werk over dit debat is geschreven door de historicus Segers. In zijn boek *Reis naar het continent* gaat Segers in op de Nederlandse beweegredenen om deel te nemen aan het Europese integratieproces. Het boek gaat expliciet over de Europese monetaire integratie. Volgens Segers is dit namelijk een van de belangrijke, zo niet de belangrijkste, ontwikkelingen die een rol hebben gespeeld bij de motivatie van Nederland om mee te doen met het integratieproces.¹⁰ Segers benadrukt in zijn boek dat Nederland na de Tweede Wereldoorlog met enige tegenzin begon aan Europese integratie. De focus en voorkeur lagen bij het opzetten van een grotere Atlantische samenwerking met de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Ondanks deze voorkeur besloot Nederland zich alsnog in 1952 aan te sluiten bij de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS). Volgens Segers werd dit besluit vooral genomen vanuit een zeker pragmatisme.¹¹ Deze pragmatische manier van denken loopt als een rode draad door het boek van Segers. Vanwege de sterke afhankelijkheid van de Nederlandse economie ten opzichte van de Duitse economie, maakte Nederland keer op keer de pragmatische keuze om de koers te wijzigen in de richting van het eigen continent. Daarnaast stelt Segers dat Nederland, hoewel het economisch profiteerde van de Europese integratie,

---

¹⁰ Segers, *The Netherlands*, 22-38.

¹¹ *Ibidem*, 99-104.

zelf slechts weinig had in te brengen in de koers van het integratieproces. Deze combinatie van een trans-Atlantisch-gerichte samenwerking en de pragmatische keuzes van Nederland, kon niet anders dan leiden tot ontevredenheid met de wending die het Europese integratieproces nam.¹²

Hoewel het boek van Segers opvalt vanwege zijn monetaire focus, betekent het niet dat deze punten niet al eerder naar voren zijn gebracht. Het boek *Pioniers van een Verenigd Europa* door Van Heerikhuizen over de pragmatische keuze van Nederland om zich aan te sluiten bij de EGKS sluit aan bij de opvatting van Segers.¹³ Volgens Van Heerikhuizen ontstond na de Tweede Wereldoorlog het gevoel dat regionale samenwerking in Europa, vooral de samenwerking met West-Duitsland, zou helpen bij de wederopbouw van het land.¹⁴ Het pragmatische beeld van het Nederlandse Europabeleid dat terugkomt in het boek van Segers is ook te vinden in het werk van Duco Hellema, genaamd *Nederland in de Wereld*. Hellema stelt dat het Nederlandse buitenlandbeleid "... aan de wijzigende internationale en nationale omstandigheden werd aangepast", waardoor Europa hierbij meer in beeld kwam. Net als Segers vraagt Hellema zich af hoe groot deze verschuiving binnen het buitenlandbeleid was.¹⁵ Het pragmatische beeld wordt ook onderstreept door Jan van der Harst in zijn artikel *A dream coming true*. Verdere monetaire integratie werd volgens Van der Harst geaccepteerd omdat Frankrijk inzette op verdere monetaire integratie en Duitsland op verdere politieke integratie. Nederland kon niet anders dan de Europese ontwikkelingen accepteren.¹⁶

Het tweede debat waar deze scriptie op ingaat, betreft de vraag waarom er in de jaren 90 van de vorige eeuw eurosceptische tendensen ontstonden onder de Nederlandse politieke partijen en in het parlement. De focus van dit debat ligt vooral op het verdwijnen van de consensus over de noodzaak van verdere Europese integratie. Deze consensus, die was ontstaan na de Tweede Wereldoorlog, bleek tijdens de jaren

---

¹² Segers, *The Netherlands*, 278-280.

¹³ Annemarie van Heerikhuizen, "Pioniers van een verenigd Europa: bovennationaal denken in het Nederlandse parlement (1946-1951)" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1998), 26-29.

¹⁴ Van Heerikhuizen, *Pioniers van een verenigd Europa*, 201-208.

¹⁵ Duco Hellema, *Nederland in de wereld*. De buitenlandse politiek van Nederland, (Houten 2016) 318-322.

¹⁶ Jan van der Harst, 'A dream coming true: The Netherlands and the creation of the European Common Market, 1984-1989', in: Michael Gehler en Wilfried Loth (red.), *Reshaping Europe. Towards a Political, Economic and Monetary Union, 1984-1989* (Baden 2020) 119-128.

90 uiteen te vallen.¹⁷ In dit debat gaat het dus voornamelijk over de houding die de Nederlandse politieke partijen aannamen tegenover het Europese integratieproces. Dit debat is vooral aangewakkerd na de afwijzing van de Europese grondwet in het referendum van 2005. Na de uitslag van dit referendum werd namelijk gezocht naar een verklaring voor het feit dat een ogenschijnlijk pro-Europees land als Nederland toch een Europese grondwet afwees. Verschillende academici stelden dat deze afwijzing en het daaropvolgende euroscepticisme tekenen waren van de aanwezigheid van een kloof tussen de politieke elite, de politieke partijen en de bevolking. Dit betekent dat de Nederlandse burgers kritischer waren geworden tegenover de Europese Unie, terwijl de steun voor de Europese integratie nog altijd breed gedragen werd onder de politieke partijen.¹⁸

Echter, in de laatste jaren heeft een belangrijke verandering plaatsgevonden binnen het debat. De verklaring voor het verdwijnen van de consensus en de verandering in de opstelling van de politieke partijen wordt in een historische context geplaatst. Hierna volgt een korte bespreking van de belangrijkste studies.

Het eerste boek dat besproken wordt, is getiteld *Elastisch Europa. De integratie van Europa en de Nederlandse Politiek* geschreven door De Bruin. Hoewel dit boek de periode beschrijft van 1947 tot en met 1968 en daarmee niet valt binnen de onderzoeksperiode van deze scriptie, is het toch relevant om de inhoud te bespreken. De Bruin gaat te werk door zich niet alleen te richten op de debatten tussen de partijen, maar ook op de debatten binnen de partijen.¹⁹ De conclusie van De Bruin is dat Europa in de periode van 1947 tot en met 1968 elastisch was. Hiermee bedoelt hij dat de partijen het Europese integratieproces zagen als een manier om hun eigen partij-idealen te verwezenlijken. Pas toen eind jaren tachtig het integratieproces zich verdiepte en de Europese realiteit duidelijk werd voor de partijen, veranderde deze houding.²⁰

In het boek *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse parlementaire-politieke debat 1945-2013* gaan de onderzoekers Harryvan en Van der Harst samen met

---

¹⁷ Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst, (red.) *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse Parlementaire-Politieke debat, 1945-2013* (Amsterdam 2013).

¹⁸ Kees Aarst en Henk van der Kolk, 'Understanding the Dutch "No": The Euro, the East, and the Elite', *Political Science Politics* 39, (2006) 2, 243-246.

¹⁹ Robin de Bruin, *Elastisch Europa. De integratie van Europa en de Nederlandse politiek, 1947-1986* (Amsterdam 2014) 11-16.

²⁰ De Bruin, *Elastisch Europa*, 217-224.

enkele collega-onderzoekers op zoek naar een antwoord op de vraag hoe de Europese consensus van het parlement in de jaren 90 ten einde kwam.²¹ In het boek wordt gekeken naar de parlementaire en politieke debatten over de belangrijkste gebeurtenissen, waarna de houding van de politieke partijen is gecategoriseerd. Om de houding van een politieke partij ten opzichte van Europa te bepalen, hebben de auteurs gebruikgemaakt van vijf concepten, namelijk: Europa-maximalistisch, Europa-positivistisch, Europa-behoudend, Europa-nationalistisch en Europa-verwerpend. Aan de hand van deze concepten leggen de auteurs de partijen langs een analytische meetlat die opschuift van het streven naar een 'Verenigde Staten van Europa' tot aan de complete afwijzing van het Europese integratieproces.²² De auteurs trekken de conclusie dat de partijen tot in de jaren 90 ferm in het pro-Europese kamp zijn gebleven. Het ondertekenen van het Verdrag van Maastricht in 1992 is een duidelijk breekpunt, omdat de partijen toen geconfronteerd werden met een Europese realiteit die de Europese overtuiging van de partijen deed wankelen.²³ De auteurs hebben bij de toebedeling van de concepten vooral gekeken naar de manier waarop de partijen in het algemeen keken naar de Europese integratie en of de partijen voor of tegen stemden in het parlement met betrekking tot Europa. Hoewel de monetaire debatten aan bod komen, krijgt de algemene houding prioriteit boven de inhoud van de partij in het debat. Voerman en Van der Harst hebben een soortgelijk artikel geschreven dat te vinden is in het boek *Van Aanvallen! naar Verdedigen? De opstelling van Nederland ten aanzien van Europese integratie, 1945-2015*. Deze auteurs gaan op eenzelfde manier te werk, maar zij gebruiken hiervoor de concepten Eurofiel, Europragmatisch, Zacht-euroseptisch en Hard-euroseptisch. Zij komen tot dezelfde conclusies als in het boek *Verloren Consensus*.

In haar proefschrift *Constitutionalising Europe: Dutch Reactions to an Incoming Tide* schrijft Hollander over de positie van de Nederlandse regering en het debat in de Tweede Kamer over de Europese integratie. De focus ligt hierbij vooral op de manier

---

²¹ Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst, 'Inleiding. Zestig jaar Europa in de Nederlandse politiek', in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse Parlementair-Politieke debat* (Amsterdam 2013) 11-21, aldaar 11.

²² Harryvan en van der Harst, 'Inleiding', 17.

²³ Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst, 'Conclusie', in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse Parlementair-Politieke debat* (Amsterdam 2013) 285-298, aldaar 285.

waarop de Europese integratie past binnen de Nederlandse grondwet.²⁴ Het boek werkt toe naar het referendum in 2005, toen de Europese grondwet Nederland instroomde als een *incoming tide*. Hollander analyseert verschillende periodes binnen het Europese integratieproces aan de hand van de impact op de Nederlandse grondwet. Hollander omschrijft de Nederlandse regering als een passieve actor in Europa, maar ook als passief op het gebied van informatievoorziening voor zowel het parlement als de bevolking. Deze passiviteit zou uiteindelijk tot een tegenstelling tussen de politiek en de bevolking leiden, waarvan de gevolgen kunnen worden afgeleid uit de afwijzing van de Europese grondwet tijdens het referendum van 2005.²⁵

De hoeveelheid literatuur over de houding van de Nederlandse politieke ten opzichte van Europa is omvangrijk. Toch laat Segers in zijn boek zien dat de houding van Nederland ten opzichte van monetaire integratie van groot belang is geweest, zeker tijdens de jaren zeventig en tachtig. Bovendien stelt hij dat er te weinig inzicht is in het politieke proces dat zich afspeelde binnen de lidstaten en dit heeft geleid tot het overdragen van nationale bevoegdheden aan Brussel.²⁶ Ook Harryvan en Van der Harst stellen dat er meer onderzoek moet worden verricht naar de historische wortels van de hedendaagse problemen en “die over de financieel-monetaire crisis in het bijzonder”.²⁷ Harryvan en Van der Harst stellen dat “partijpolitieke stellingnames door de tijd heen” hiervoor belangrijk zijn.²⁸ Door specifiek de nadruk te leggen op de houdingen van de partijen ten opzichte van monetaire integratie, tracht dit scriptieonderzoek een bijdrage te leveren aan inzicht in het politieke proces waarnaar Segers verwijst. Ook moet het onderzoek meer inzicht bieden in de historisch wortels van het euroscepticisme onder Nederlandse partijen.

Methode en bronnen

Dit onderzoek behandelt de periode van 1972 tot en met 1986. Voor dit scriptieonderzoek is deze periode onderverdeeld in drie delen, die elk in een apart hoofdstuk worden besproken. Hoofdstuk 1 gaat in op de val van het systeem van Bretton

---

²⁴ Hollander, *Incoming tide*, 23-24.

²⁵ Ibidem, 245.

²⁶ Segers, *The Netherlands*, 275.

²⁷ Harryvan en van der Harst, *‘Conclusie’*, 285

²⁸ Ibidem, 285.

Woods en de parlementaire debatten rondom het Spierenburg-rapport en het Tindemans-rapport. De centrale vraag die bij dit hoofdstuk hoort, luidt als volgt: “Hoe reageerde het Nederlandse parlement op de totstandkoming van een Europese monetaire samenwerking?” Hoofdstuk 2 behandelt het parlementaire debat over het ontstaan van het Europees Monetair Systeem (EMS). Het EMS geldt als een belangrijke stap in de geschiedenis van het Europese integratieproces. De centrale vraag die in dit hoofdstuk aan bod komt is: “Hoe veranderde het ontstaan van het EMS de houding van het Nederlandse parlement ten opzichte van de Europese monetaire integratie?” Het laatste hoofdstuk, Hoofdstuk 3, behandelt de Europese Akte die ondertekend werd in 1986. Met het ondertekenen van de Europese Akte werd de Europese interne markt een realiteit. De Europese interne markt had als doel de handel tussen lidstaten te bevorderen. Dit was al langer een Europees doel van Nederland.²⁹ Echter, het ondertekenen van de Europese Akte betekende ook de institutionalisering van de Europese monetaire samenwerking. Voor de nationale overheden betekende dit dat op monetair gebied meer bevoegdheden moesten worden overdragen aan Brussel. De centrale vraag van het derde hoofdstuk is dan ook: “Hoe veranderde de houding van het Nederlandse parlement als gevolg van de institutionalisering van de monetaire integratie en de totstandkoming van de gemeenschappelijk markt?”

De verdeling van de onderzoeksperiode in drie hoofdstukken is tot stand gekomen op basis van de belangrijkste gebeurtenissen en verdragen die de koers van de Europese monetaire integratie vanuit Nederlands perspectief hebben veranderd. In Hoofdstuk 1 wordt het uiteenvallen van het systeem van Bretton Woods besproken. Voor Nederland als mondiaal handelsland, betekende dit een grote schok. Het betekende dat de Nederlandse overheid op zoek moest naar een alternatieve monetaire samenwerking.³⁰ Ook het Spierenburg-rapport komt aan bod in het eerste deel. Dit rapport heeft een wezenlijke verandering teweeggebracht in de Europese koers die Nederland tot dan toe voer.³¹ Hoofdstuk 2 behandelt het ontstaan van het EMS. Het EMS staat bekend als een van de belangrijkste gebeurtenissen uit de naoorlogse West-

---

²⁹ van der Harst, ‘A dream coming true’, 199.

³⁰ Segers, *The Netherlands*, 169.

³¹ Ibidem, 201-202

Europese geschiedenis.³² Daar komt nog bij dat het EMS tot stand is gekomen door een Frans-Duitse bilaterale samenwerking, terwijl de Nederlandse partijen juist inzetten op Europese integratie aan de hand van supranationalisme.³³ Hoofdstuk 3 bespreekt de Europese Akte van 1986. Hoewel de Europese Akte vooral besproken wordt in de literatuur omdat met het ondertekenen ervan de Europese interne markt werd bekrachtigd, had deze gebeurtenis voor Nederland ook andere gevolgen. Allereerst was de interne markt een groot doel van Nederland.³⁴ Voor een goed functionerende interne markt was monetaire stabiliteit van groot belang. Wanneer de waarde van de valuta's van de lidstaten teveel schommelde, zorgde dit voor onrust tijdens het handelen. Toen deze onrust werd weggehaald door middel van het EMS, werkte dit bevorderend voor de handel en dus ook voor de Nederlandse belangen.³⁵ Echter, de Europese Akte betekende ook de institutionalisering van de monetaire samenwerking. Dit houdt in dat meer bevoegdheden van het EMS naar Brussel gingen. Voor Nederland betekende dit dat zij nationale bevoegdheden verloren. Ten slotte zetten de lidstaten met het ondertekenen van de Europese Akte ook de deur open voor een uitbreiding van de Europese Gemeenschappen (EG). De potentiële effecten van een uitbreiding van de EG op de monetaire integratie zijn hierbij belangrijk. De Europese Akte betekende dus het volgende hoofdstuk in de Europese monetaire integratie.

Dit onderzoek gaat voornamelijk over de alsmaar veranderende houding van het Nederlandse parlement ten opzichte van Europese monetaire integratie. Naast de beantwoording van de centrale vragen worden meerdere theoretische concepten behandeld. Belangrijk hierbij is te vermelden wat onder het begrip Europese monetaire integratie wordt verstaan. De Europese monetaire integratie betreft afspraken tussen lidstaten, waarbij nationale bevoegdheden worden overdragen naar een gemeenschapsinstelling van de EG. Zo is er bijvoorbeeld geen sprake van Europese monetaire integratie tijdens de 'slang', maar wel tijdens het EMS. Het idee van het EMS

---

³² Emmanuel Mourlon-Druol, *A Europe made of Money. The emergence of the European Monetary System* (Ithaca en Londen 2012) 1.

³³ Segers, *The Netherlands*, 101.; Harry van en van der Harst, 'Inleiding', 12.

³⁴ Van der Harst, 'A dream coming true', 120.

³⁵ Harold James, *Making the European Monetary Union* (Cambridge 2012) 7-8.; Mourlon-Druol, *Europe made of money*, 1-5.

kwam uit de koker van de toenmalige voorzitter van de Europese Commissie, Roy Jenkins.³⁶

De eerste twee theoretische concepten die ter sprake komen, betreffen de twee verschillende paden die de lidstaten kunnen bewandelen tijdens het Europese monetaire integratieproces. Ten eerste kan dit op een intergouvernementele manier. Wanneer monetaire integratie plaatsvindt op een intergouvernementele manier, dan betekent dit dat er een samenwerking is tussen de nationale regeringen van lidstaten. Het integratieproces wordt dan geleid door de nationale overheden.³⁷ De tweede manier waarop lidstaten het Europese monetaire integratieproces kunnen vormgeven, is aan de hand van het overdragen van nationale bevoegdheden aan Europese supranationale instituties. Dit zijn Europese instituties zoals de Europese Commissie of het Europees Parlement. In tegenstelling tot de intergouvernementele manier zijn niet de nationale regeringen de drijvende kracht achter de integratie, maar de Europese instituties. Deze manier wordt ook wel communautair genoemd. Deze manier van werken zou uiteindelijk moeten leiden tot een federaal Europa.³⁸

De volgende twee theoretische concepten gaan over de implementatie van de monetaire samenwerking. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen het economische perspectief en het monetaire perspectief.³⁹ Eerst wordt gekeken naar het perspectief van de economen. Zij geloofden dat eerst de convergentie tussen de lidstaten moest plaatsvinden, voordat de weg naar een monetaire unie werd ingezet.⁴⁰ De economen stonden positief tegenover verregaande monetaire integratie, maar ze verwierpen de notie dat dit zo belangrijk was dat het convergentieprincipe opzijgezet moest worden. De vergrendeling van de wisselkoersen tussen de lidstaten moest lijken op het voorbereidingstraject van de kroning van een koning of koningin.⁴¹ Vanuit het monetaire perspectief zou economische convergentie plaatsvinden door middel van monetaire samenwerking. Dit perspectief is dus het tegenovergestelde van het economische

---

³⁶ Wim van Meurs, Robin de Bruin, Liesbeth van de Grist, Carla Hoetink, Karin van Leeuwen en Carlos Rijnen, *The unfinished History of European Integration* (Amsterdam 2018) 128.

³⁷ Mourlon-Druol, *Europe made of money*, 6.

³⁸ Harryvan en van der Harst, 'Inleiding', 15.

³⁹ David Cobham, 'Strategies for Monetary Integration Revisited,' *Journal of Common Market Studies* 27 (1988) 3, 203-217.

⁴⁰ Mourlon-Druol, *Europe made of money*, 17; James, *European Monetary Union*, 93.

⁴¹ *Ibidem*, 17.

perspectief. Het vaststellen van de monetaire afspraken zou dan juist zorgen voor economische convergentie omdat dit druk zou zetten op de lidstaten om hun eigen beleid te laten rijmen met het beleid van de Gemeenschap als geheel.⁴²

Het onderzoek naar de houding van het Nederlandse parlement bestaat uit een analyse van de standpunten van vijf politieke partijen. In Hoofdstuk 1 zijn dat de Katholieke Volkspartij (KVP), Democraten 66 (D66), Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) en Partij van de Arbeid (PvdA). In Hoofdstuk 2 en 6 zijn dit de partijen D66, VVD, PvdA en Christendemocratisch Appèl (CDA). Belangrijk om te vermelden is dat de KVP in 1980 officieel samen met de Antirevolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU) fuseerde tot het CDA. Hoewel dit in 1980 officieel werd, vertegenwoordigde het CDA al sinds 1977 de genoemde partijen. Voor de partijen KVP, CDA, VVD, PvdA en D66 geldt dat ze de grootste partijen waren, vertegenwoordigd in bijna elk kabinet die in de onderzoeksperiode aan bod komt.

Om de hoofdvraag te beantwoorden, is het van belang te weten hoe de partijen tegenover de Europese monetaire integratie stonden. Dit wordt uitgewerkt aan de hand van vier concepten. Allereerst kunnen de politieke partijen die de Europese integratie steunden, worden verdeeld in eurofiele en europragmatische partijen. Eurofiele partijen leggen bij Europese integratie de nadruk op de verdere vorming van een supranationale politieke unie. Dit betekent niet dat eurofiele partijen geen kritiek leveren op de Europese integratie. De kritiek van eurofiele partijen richt zich bijvoorbeeld op de mate waarin de Europese Unie (EU) democratiseert, en beschouwt verdere Europese politieke integratie als oplossing. Europragmatische partijen leggen de nadruk op Europese integratie door de nationale lidstaten. Volgens deze partijen zijn de lidstaten de belangrijkste politieke actoren en dit moet zo blijven. Europese integratie is dan een instrument om de belangen van de burgers van de nationale lidstaten te dienen. De kritische noten van europragmatische partijen zijn te horen wanneer de nationale belangen in het gedrang komen.⁴³

De politieke partijen die zich keren tegen verdere Europese integratie zijn onder te verdelen in hard-euroseptische partijen en zacht-euroseptische partijen. Hard-

---

⁴² Mourlon-Druol, *Europe made of money*, 18.; James, *European Monetary Union*, 93.

⁴³ Hans Vollaard, 'The Dutch Discourses of a Small Nation in an Inefficient Europe: Cosmopolitanism, Pragmatism, and Nationalism', in: Robert Harmsen en Joachim Schild (red.), *Debating Europe: The 2009 European Parliament Elections and beyond* (Baden-Baden 2011) 85-106.

eurosceptische partijen verzetten zich tegen de basisprincipes van Europese integratie en streven ernaar uit het Europese integratieproces te treden door het lidmaatschap van de EU op te zeggen. Zacht-eurosceptische partijen daarentegen, zijn tegen verdere Europese integratie. Dit houdt in dat ze de EU accepteren, maar dat ze de Europese integratie in de vorm van het verder delen van nationale soevereiniteit en het uitbouwen van een Europese markt willen tegengaan.⁴⁴ Het verschil tussen zacht-eurosceptische partijen en europragmatische partijen is, dat de laatstgenoemde wel verdere integratie wenst met betrekking tot de Europese markt en soevereiniteitsdeling, op voorwaarde dat dit positief uitpakt voor de nationale lidstaat.

Om een verschil te maken tussen dit scriptieonderzoek en de andere onderzoeken die deze methoden gebruiken, worden deze houdingen tegenover Europese monetaire integratie gekoppeld aan het economische en monetaire perspectief. Dit is mogelijk wanneer een partij kritiek levert op de manier waarop monetaire integratie plaatsvindt. Als daarbij duidelijk wordt gesteld dat zij de economische manier prefereren over de monetaire manier

De besproken concepten worden toegepast door in te gaan op de parlementaire debatten over het uiteenvallen van het Bretton Woods-systeem, het rapport Spierenburg, het EMS en de Europese Akte. Aan de hand van een algemene analyse van de gebeurtenissen wordt onderzocht of het gaat om een ontwikkeling die gepaard gaat met intergouvernementele of communautaire samenwerking. Daarna wordt gekeken naar de parlementaire debatten zelf. Wat volgt is een analyse waaruit moet blijken welke van de vier houdingen de partijen aannemen in het debat. Bovendien zal de inhoud van het debat ook langs de meetlat van de overige theoretische concepten worden gelegd. Dit gebeurt door niet alleen na te gaan of een partij het economische of monetaire perspectief aanhaalt, maar ook in welke context dit wordt gedaan. Op deze manier wordt een raamwerk gecreëerd waardoor dit onderzoek verder kijkt dan de algemene houding van de partij tegenover het Europese monetaire integratieproces. Ook de historische wortels van het euroscepticisme worden blootgelegd.

---

⁴⁴ Aleks Szczerbiak en Paul Taggart, 'Theorizing Party-based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement, and Causality', in: Aleks Szczerbiak en Paul Taggart (red.), *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Volume 2*, (Oxford 2008), 238-262.

Hoewel de literatuur over de Europese houding van de Nederlandse politieke partijen al omvangrijk is en blijft groeien, zijn er maar weinig werken die kijken naar de historische wortels van het euroscepticisme in de periode die in dit onderzoek besproken wordt. Als deze periode besproken wordt in de literatuur, wordt hierover gezegd dat partijstandpunten ten aanzien van Europese integratie “tamelijk eenheidsworst” waren en dat de PvdA, de VVD, D66 en het CDA zich allemaal in het eurofiele kamp bevonden.⁴⁵ Dit is een notie die dit onderzoek probeert te nuanceren. Daarnaast draagt dit onderzoek bij aan een nieuwe invalshoek over deze periode in de Europese geschiedenis van Nederland.

---

⁴⁵ Vollaard en Voerman, ‘Nederlandse partijen’, 1-16.

Hoofdstuk 1: Tussen monetaire onrust en Europese ambities

1.1 Een turbulent begin van een nieuw decennium

De jaren zeventig van de vorige eeuw stonden in het teken van monetaire onrust. Allereerst door het uiteenvallen van het systeem van Bretton Woods in 1971 en de daaropvolgende oliecrisis van 1973. Deze twee gebeurtenissen leidden een moeizame, maar ook vooral een onzekere economische periode in, waarin meerdere recessies de nationale economieën van de lidstaten in een slechte situatie brachten. Vanwege de bestaande Europese samenwerking, in de vorm van de EG, werd verondersteld dat deze situatie zou worden opgelost aan de hand van Europese samenwerking binnen de bestaande kaders van de EG. Echter, dit bleek niet het geval.⁴⁶ De recessie en de daaropvolgende economische situatie maakten duidelijk dat de lidstaten tijdens een crisissituatie niet kozen voor samenwerking binnen de Europese kaders, maar voor een nationale oplossing. De focus van de lidstaten lag in deze periode niet meer bij het verder brengen van de Europese integratie, maar bij een politiek van protectionisme om de eigen, nationale economie te beschermen.⁴⁷

Gezien de gebeurtenissen in de wereld kwam de bevordering van Europese integratie lager op de lijst van prioriteiten te staan. De begin jaren zeventig staan beter bekend als de periode van 'eurosclerose'. De term beschrijft hoe het integratieproces ervoor stond aan het begin van de jaren zeventig.⁴⁸ De reactie van de lidstaten om te kiezen voor eigen nationale prioriteiten ontging het Nederlandse parlement niet.⁴⁹ Voor het parlement werd duidelijk dat wanneer grote lidstaten als Duitsland en Frankrijk kozen voor het eigen belang zij hiermee de belangen van Nederland in gevaar brachten. Door het Nederlandse parlement moest hier een oplossing voor gezocht worden. Deze oplossing vonden zij in het supranationalisme.⁵⁰ Dit houdt in dat het Nederlandse parlement en de regering streefden naar het opzetten van supranationale instituties die speerpunten moesten vormen in de Europese integratie.⁵¹ Hiermee kon de uitoefening

---

⁴⁶ James, *European Monetary Union*, 27.

⁴⁷ Paul van de Meerssche, *Van Jalta tot Malta; politieke geschiedenis van Europa* (Utrecht 1990) 194.

⁴⁸ Van de Meerssche, *Van Jalta tot Malta*, 195.

⁴⁹ *Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal* (hierna HTK), 1971-1972, 1499.

⁵⁰ HTK, 1971-1972, 1499.

⁵¹ De Bruin, *Elastisch Europa*, 12-14.

van macht door grotere landen als Duitsland en Frankrijk worden ingeperkt, waardoor de positie van Nederland versterkt werd.

In dit hoofdstuk komt de reactie van het Nederlandse parlement op het uiteenvallen van het Bretton Woods-systeem aan bod. Er wordt gekeken naar de houdingen van de partijen tegenover een toekomstige monetaire samenwerking binnen de kaders van de EEG. Daarna worden de parlementaire debatten over het rapport-Spiereburg en het rapport-Tindemans nader beschouwd.

1.2 De start van een nieuw hoofdstuk in de Europese monetaire samenwerking
Belangrijk voor de Europese monetaire samenwerking was de conferentie van Den Haag in december van 1969. Het resultaat van deze conferentie was het samenbrengen van drie richtingen voor verdere samenwerking binnen de Europese Gemeenschap (EG), namelijk voltooiing, verdieping en uitbreiding.⁵²

De eerste richting, voltooiing, is een verwijzing naar de afspraken die gemaakt waren tijdens de Verdragen van Rome. Verdieping verwijst naar de plannen voor integratie op nieuwe gebieden, zoals monetaire integratie. Uitbreiding, tot slot, verwijst naar de onderhandelingen met het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Denemarken en Noorwegen over een eventuele toetreding tot de Gemeenschap. Met de verdieping van de Europese integratie werd tijdens deze conferentie bedoeld dat de regeringsleiders niet alleen streefden naar meer politieke samenwerking, maar ook naar economische en monetaire samenwerking.⁵³ Verdere monetaire integratie stond hoog op de agenda van de deelnemende staten. Sterke schommelingen in de wisselkoersen van de valuta's zorgden er namelijk voor dat de ontwikkeling van de handel binnen Europa werd belemmerd.⁵⁴ De belangrijkste conclusie van de conferentie in Den Haag was dan ook dat de regeringsleiders besloten dat de EG moest streven naar het opzetten van een Europese monetaire unie (EMU).⁵⁵

---

⁵² Communiqué of the meeting of Heads of State or Government of the Member States at The Hague, in *Bulletin of the European Communities* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1969), 11-16.

https://www.cvce.eu/obj/final_communicu%C3%A9_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html.

⁵³ Communiqué The Hague, 11-16.

⁵⁴ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished History*, 87.

⁵⁵ Communiqué The Hague, 11-16.

Hoe het proces om te komen tot een EMU er precies uit moest zien, moest nader worden uitgewerkt. Dit werd de taak van een commissie die onder leiding kwam te staan van de minister-president van Luxemburg, genaamd Pierre Werner.⁵⁶ In 1970 presenteerde deze commissie een plan voor de totstandkoming van een EMU. Het resultaat van deze commissie draagt dan ook de naam van haar leidinggevende: het Werner-plan. De commissie beschreef drie stappen die gezet moesten worden op weg naar een EMU. Allereerst moest er convergentie plaatsvinden tussen de lidstaten op het gebied van economisch en monetair beleid.⁵⁷ Convergentie op het gebied van economisch en monetair beleid is nodig omdat geen enkele lidstaat profiteert van het beleid als het beleid tussen de lidstaten onderling niet overeenkomt.⁵⁸ De tweede stap stond in het teken van het opzetten van een vaste wisselkoers tussen de verschillende valuta's. De derde stap beschreef een systeem waarin de Centrale Banken een gezamenlijk beleid voerden. Over de tweede en derde stap was de commissie duidelijk: deze beslissingen waren afhankelijk van de culturele en politieke omstandigheden en konden daarom niet direct genomen worden. In het rapport wordt dan ook meer aandacht besteed aan de eerste stap dan aan de tweede en derde stap.⁵⁹

Het is niet verrassend dat de eerste stap van het Werner-plan de convergentie van het economische en monetaire beleid van de lidstaten omschrijft. Onder de lidstaten ontstonden namelijk twee verschillende stromingen over de manier waarop een economische en monetaire unie tot stand zou moeten komen. Nederland en West-Duitsland behoorden tot de eerste stroming. Zowel Nederland als West-Duitsland geloofden dat er eerst convergentie moest plaatsvinden tussen het economische en monetaire beleid van de lidstaten voordat er sprake kon zijn van een monetaire unie. Dit wordt ook wel de economische weg genoemd.⁶⁰ In beide landen was er sprake van een gezond begrotingsbeleid en zij wilden niet dat dit zou gaan lijden onder landen die normaal gesproken gebruikmaakten van inflatie om het budget rond te krijgen.

---

⁵⁶ James, *European Monetary Union*, 9-10.

⁵⁷ Report to the Council and the Commission on the realisation by stages of economic and monetary union in the Community: Werner Report, in *Bulletin of the European Communities*. (1970). 11-70. https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/56d70f17-5054-49fc-bb9b-5d90735167d0/1e5c0e01-a5cc-4e35-afc9-33e36710776e/Resources#baa6e5b2-7db4-4c43-8412-3cb2eb6315e2_en&overlay.

⁵⁸ James, *European Monetary Union*, 9-12.

⁵⁹ Werner Report, 11-70.

⁶⁰ Mourlon-Druol, *A Europe made of Money*, 17-18.

Daartegenover stond de tweede stroming, de monetaristen. Onder deze stroming vielen de landen België en Frankrijk. Zij stelden dat de harmonisatie van het economische beleid alleen zou kunnen plaatsvinden door middel van een monetaire unie.⁶¹

De mondiale economische situatie gooide echter roet in het eten. De naoorlogse economische orde van de westerse wereld was al tot stand gekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het Bretton Woods-systeem uit 1944 zorgde voor het reguleren van wederzijdse internationale betalingstransacties. Binnen het Bretton Woods-systeem hadden valuta's van de deelnemende landen vaste wisselkoersen ten opzichte van de Amerikaanse dollar.⁶² Bovendien was de dollar in te wisselen voor goud en dus inflatiebestendig. In de zomer van 1971 begon dit systeem uit elkaar te vallen. Door de hoge Amerikaanse uitgaven als gevolg van de oorlog in Vietnam, kwam het systeem in de jaren 60 steeds meer onder druk te staan. Het uiteenvallen van het systeem in 1971 leidde tot een groot risico voor de bestaande EG-samenwerking.⁶³ Het landbouwbeleid van de EG was gebaseerd op een vaste prijsstelling en deze vereiste een stabiele wisselkoers tussen de valuta's van de deelnemende landen.⁶⁴ Wanneer deze stabiliteit weg zou vallen, zou dit een groot effect hebben op de prijzen die waren vastgesteld.⁶⁵ Het gevolg was dat de lidstaten kozen voor een nationale oplossing toen in 1974 het Werner-plan geïmplementeerd moest worden. Dit betekende bovendien het einde van een potentiële verzoening tussen de voorstanders van de economische weg en de voorstanders van de monetaire weg naar een economische convergentie.⁶⁶

Hoewel de eerste tekenen van een aankomende crisis in mei 1971 zichtbaar waren, leidde dit niet tot een gemeenschappelijke aanpak van de zes lidstaten van de EG.⁶⁷ Er was met andere woorden nog geen overeenstemming bereikt binnen de EG over een gezamenlijke aanpak van de crisis. In 1973 traden het Verenigd Koninkrijk en Ierland samen met Denemarken toe tot de EG. Op initiatief van Frankrijk hebben de negen EG-landen toch monetaire afspraken gemaakt. Deze afspraken staan beter

---

⁶¹ Ibidem, 17-18.

⁶² Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished*, 29.

⁶³ Mourlon-Druol, *Europe made of Money*, 1-3.

⁶⁴ Ibidem, 1-3.

⁶⁵ Ibidem, 1-3.

⁶⁶ Segers, *The Netherlands, 194-195*.

⁶⁷ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen en Reijnen, *The Unfinished History*, 67-70.

bekend als het 'slangenarrangement'.⁶⁸ In het voorjaar van 1972 werden de deelnemende landen het erover eens dat de Europese valuta's niet meer dan 2,25 procent van elkaar mochten afwijken. Dit was wat men 'de slang in de tunnel' noemde, waarbij 'de tunnel' staat voor de 4,5 procent waarbinnen de Europese valuta's gezamenlijk zouden kunnen bewegen als een slang.⁶⁹ Het proces moest worden gecontroleerd door de Centrale Banken van de Europese landen die de wisselkoersen moesten stabiliseren, ofwel door het aankopen van activa ofwel door het devalueren van een valuta.

De slang in de tunnel had echter maar een kort leven. Nog voordat de afspraken goed en wel waren bepaald, moest het Verenigd Koninkrijk de regeling verlaten vanwege de verzwakking van het Britse pond. Toen de economische crisis oplaaide, gaven meerdere landen de regeling ook op.⁷⁰ De prioriteit verschoof ook hier naar nationale oplossingen waarbij de binnenlandse beleidsvoorkeuren een centrale rol kregen in het beleid van de deelnemende landen.

1.3 Van crisis naar consensus

Over het uiteenvallen van het systeem van Bretton Woods werd eind november 1971 gedebatteerd. De dollar werd losgekoppeld van de goudstandaard en de Europese wisselkoersen gingen zweven. Dit zorgde voor paniek in de Kamer. De VVD uitte kritiek op de manier waarop vooral het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en West-Duitsland omgingen met deze crisis. VVD Kamerlid Cees Berkhouwer leverde kritiek op het feit dat deze drie landen vooral bilaterale gesprekken voerden met de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Berkhouwer stelde dat tijdens deze gesprekken de huidige monetaire crisis werd besproken, maar hij vroeg zichzelf ook hardop af: "Wie spreekt er namens wie bij al die toppen? Wie spreekt er namens ons?".⁷¹ De terugkerende vraag bij de VVD was of de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten de Gemeenschap aan het verdelen waren. Op dit punt wilde de VVD verbetering zien door meer samenwerking binnen de Europese

---

⁶⁸ Segers, *The Netherlands*, 194-195.

⁶⁹ James, *Monetary Union*, 89-93.

⁷⁰ Ibidem, 89-93.

⁷¹ HTK, 1971-1972, 1473.

Gemeenschap. De partij stelde dan ook voor dat de regering zou inzetten op een nieuwe conferentie waarbij gewerkt kon worden aan “meer politieke eenheid en harmonie”.⁷²

Belangrijk voor deze ontwikkeling was dat volgens de VVD gekeken moest worden naar de “daadwerkelijk verwezenlijking van de economische en monetaire unie” en een “versterking van de communautaire instellingen”.⁷³ Dit laatste punt was van groot belang om de verdeeldheid binnen de Gemeenschap tegen te gaan, meende de VVD.⁷⁴ Dit betekent niet dat de VVD positief stond tegenover alle monetaire initiatieven. Belangrijke thema’s die bij de VVD naar voren kwamen over verdere Europese monetaire samenwerking, hadden vooral betrekking op verdere liberalisering. “Opstekend protectionisme en isolationisme elders, dreigende handelsconflicten naast bestaande monetaire divergenties verontrusten ons”.⁷⁵ Hiermee benadrukte de VVD twee belangrijke punten.⁷⁶ De ‘slang’ heeft er niet voor gezorgd dat de nationale reflex is verdwenen en de uitblijvende harmonisatie van de nationale economieën maken verdere samenwerking moeilijk.

In de jaren na het wegvallen van het systeem van Bretton Woods benadrukte de VVD dat “in gezamenlijk overleg de in 1945 ontworpen bewerktuiging wordt aangepast aan de gewijzigde omstandigheden, met hetzelfde doel voor ogen”.⁷⁷ De VVD kan dan ook worden gezien als europragmatisch. Dit sentiment werd gedeeld door de PvdA. In hetzelfde debat stelde deze partij:

Wij vinden het onbegrijpelijk, dat op een moment waarop Europees topperleg plaatsvindt over de oplossing van de monetaire crisis, die wat de EEG betreft maar zeer ten dele een zaak van ministers van Financiën is, het nodig is drie Europese leiders met elk een niet meer dan nationaal mandaat afzonderlijk met president Nixon gaan praten.⁷⁸

Net als de VVD vond de PvdA dat er zo snel mogelijk een topconferentie binnen de kaders van de Gemeenschap moest worden georganiseerd om te voorkomen dat “de

---

⁷² HTK, 1971-1972, 1472

⁷³ Ibidem, 1472.

⁷⁴ Ibidem, 1472.

⁷⁵ HTK, 1971-1972, 4259.

⁷⁶ HTK, 1971-1972, 4259.

⁷⁷ HTK, 1971-1972, 4259

⁷⁸ HTK 1971-1972, 1441

crisis onnodig ernstig wordt”.⁷⁹ Hoewel de PvdA veelvuldig de nadruk legde op meer monetaire samenwerking binnen de Gemeenschap zien we in deze tijd wel een belangrijke ontwikkeling binnen de partij.

De PvdA stond namelijk onder invloed van een nieuwe stroming binnen de socialistische beweging in Nederland. Hierdoor nam de partij een kritischer houding aan ten opzichte van Europese integratie.⁸⁰ Dit had ook effect op de manier waarop zij in de begin jaren zeventig keken naar de monetaire samenwerking. Het voorwaardelijkheidsprincipe dat hieruit voortvloeide, heeft te maken met de angst dat verdere Europese integratie afbreuk zou doen aan de sociaaldemocratische elementen van de Nederlandse politiek.⁸¹ Dit principe is goed terug te zien in de debatten. Zo stelde Henk Vredeling namens de PvdA dat “de nationale politiek eigenlijk alleen wat opulwerk wordt van de grote lijnen, die in de Europese Gemeenschappen getrokken worden”⁸² om vervolgens, specifiek over de monetaire samenwerking, te stellen dat bij het debat eigenlijk de minister van Sociale Zaken aanwezig had moeten zijn.⁸³ Dit zorgt ervoor dat de houding van de PvdA kan worden geschaard onder het zacht-euroscepticisme.⁸⁴ Niet omdat de PvdA het niet eens was met de inhoud van de monetaire samenwerking, maar vanwege de impact die dit kon hebben op Nederland. Hierin was de PvdA terughoudend.

Voor D66 geldt dat zij een eurofiel karakter aannamen, ook in de debatten die volgden op het uiteenvallen van het Bretton Woods-systeem. Zo zinspeelde D66 ook op een verdere versterking van de Gemeenschap, omdat anders “verdere Europese integratie altijd een illusie zal blijven”.⁸⁵ Bovendien sprak Engwirda uit dat D66 weinig reden voor optimisme zag op dat gebied. Toch zag D66 de toekomst van de monetaire samenwerking het liefst binnen de kaders van de Gemeenschap.

De KVP sloot zich aan bij de PvdA en de VVD. Op een nieuwe Europese topconferentie moest de Gemeenschap gezamenlijk komen tot een oplossing voor de

---

⁷⁹ Ibidem, 1441.

⁸⁰ Vollaard en Voerman, ‘De Europese opstelling’, 129.

⁸¹ Hilde Reiding, ‘1973-1986; de teleurstellende Europese werkelijkheid’, in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren consensus; Europa in het Nederlandse parlementaire-politieke debat, 1945-2013* (Amsterdam 2014) 106.

⁸² HTK 1971-1972, 4272

⁸³ HTK 1971-1972, 4272.

⁸⁴ Vollaard en Voerman, “De Europese opstelling,” 129-130.

⁸⁵ HTK 1971-1972, 1501.

monetaire problemen.⁸⁶ Hierbij stelde de KVP over het buitenlandse beleid dat Nederland verder moest kijken dan haar bilaterale verhoudingen, hoe betekenisvol deze dan ook mochten zijn. Belangrijk hierbij is dat de KVP een potentiële oplossing zocht binnen de Europese samenwerking.⁸⁷ Omtrent het oplossen van de monetaire crisis werd dus ook verder gekeken dan alleen naar de Gemeenschap. De fracties van KVP, ARP en CHU sloten zich bovendien aan bij de VVD als het ging om de verhouding met de Verenigde Staten.⁸⁸

1.4 Van Europese samenwerking naar Europese integratie

Het slangenarrangement zorgde niet voor monetaire rust in Europa. Het debat over de manier waarop de monetaire samenwerking in Europa eruit moest komen te zien, bleef voortduren.⁸⁹ Belangrijk in deze discussie bleef de manier waarop de economische convergentie tussen de lidstaten tot stand zou moeten komen. Uit de parlementaire debatten over het uiteenvallen van het Bretton Woods-systeem wordt duidelijk dat deze discussie ook leefde in het Nederlandse parlement. D66 en de KVP kozen voor de monetaire manier, terwijl de VVD en de PvdA een voorstander waren van de economische manier. Volgens Segers vond er echter een verandering plaats binnen het denken van de Nederlandse regering, onder leiding van de toenmalige minister van Financiën, Wim Duisenberg.⁹⁰ Duisenberg concludeerde dat voor de economische voorspoed in Nederland zowel een stabiele Duitse mark als een vrije toegang tot de Duitse markt van het grootste belang waren. Volgens Duisenberg betekende dit dat Nederland baat zou hebben bij meer Europese integratie, wat deze twee elementen zou versterken.⁹¹ Dit betekende ook dat monetaire integratie nagestreefd moest worden binnen de kaders van de EG. De conclusie van Duisenberg was gebaseerd op een beleidsrapport over de toekomst van het Europese integratieproces, geschreven door Spierenburg.⁹²

---

⁸⁶ Ibidem, 1430.

⁸⁷ Ibidem, 1431.

⁸⁸ HTK 1971-1972, 4277.

⁸⁹ Murlon-Druol, *Europe made of Money*, 99-101.

⁹⁰ Segers, *The Netherlands*, 201.

⁹¹ Segers, *The Netherlands*, 201.

⁹² Segers, *The Netherlands*, 202.

Het beleidsrapport was een direct gevolg van de topconferentie die gehouden werd door de EG in Parijs in 1972. Tijdens deze topconferentie werd overeenstemming bereikt over het streven dat er voor het einde van het decennium, zijnde 1980, een Europese Unie moest worden gerealiseerd.⁹³ Om een advies te krijgen over de manier waarop Nederland met deze kwestie om moest gaan, richtte de Nederlandse regering een commissie op die onder leiding kwam te staan van Dirk Spierenburg.⁹⁴ Dit leidde tot het rapport-Spienburg. Deze commissie was niet alleen voor verdere Europese integratie; het rapport adviseerde ook de oprichting van een monetaire unie binnen de kaders van de EG.⁹⁵ Tegelijkertijd met het rapport-Spienburg verscheen er een beleidsrapport over de toekomst van de EG. Tijdens de topconferentie in Parijs was de Belgische minister Leo Tindemans aangesteld door de Europese Commissie om ook een rapport te schrijven.⁹⁶

Belangrijk is dat beide rapporten uitkwamen in de periode waarin de lidstaten met steeds minder enthousiasme keken naar Europese integratie. Deze periode wordt ook wel 'eurosclerose' genoemd.⁹⁷ Uit het rapport-Spienburg kwam voren dat de regering zich zorgen moest maken over deze gang van zaken, want het kon volgens het rapport niet anders dan dat dit zou leiden tot "een impasse en desintegratie".⁹⁸ Volgens het rapport was de komst van een Europese Monetaire Unie essentieel voor Nederland in een potentiële Europese Unie. Wanneer dit niet lukte was de enige overgebleven optie om een monetaire samenwerking aan te gaan via de intergouvernementele weg. Daarover stelt het rapport dat "men zich geen illusies [moet] maken over de mogelijkheden van voortzetting van de integratie".⁹⁹

Belangrijk waren ook de conclusies die voortkwamen uit het rapport-Tindemans die aansloten bij de redenering van het rapport-Spienburg. Volgens Tindemans moest

---

⁹³ Statement from the Paris Summit 19 to 21 October 1972, in *Bulletin of the European Communities* (Luxembourg: Office for Official publications of the European Communities, 1972), 14-26.

https://www.cvce.eu/en/obj/statement_from_the_paris_summit_19_to_21_october_1972-en-b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901.html.

⁹⁴ Reiding, 'de teleurstellende Europese werkelijkheid', 110-111.

⁹⁵ HTK 1974-1975, Kamerstuk 13426, nr. 2, Rapport van de Adviescommissie Europese Unie, 35-47.

⁹⁶ Statement from the Paris Summit 19 to 21 October 1972, in *Bulletin of the European Communities* (Luxembourg: Office for Official publications of the European Communities, 1972), 14-26.

https://www.cvce.eu/en/obj/statement_from_the_paris_summit_19_to_21_october_1972-en-b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901.html.

⁹⁷ Mourlon-Druol, *Europe made of Money*, 90.

⁹⁸ HTK 1974-1975, Kamerstuk 13426, nr. 2, Rapport van de Adviescommissie Europese Unie, 15.

⁹⁹ *Ibidem*, 110.

de regeling van de wisselkoers onder het 'slangenarrangement' gebruikt worden om economische convergentie tussen de lidstaten te stimuleren. Dit kon alleen gebeuren als de lidstaten akkoord zouden gaan met het overdragen van hun eigen interne monetaire beleid. Bovendien opperde het rapport het idee van een *lead group*. Dit houdt in dat terwijl de 'slang' onderdeel werd van de EEG, de lidstaten die ertoe in staat waren, de kans kregen om te integreren. Lidstaten die niet klaar waren voor integratie, waren dat niet meteen verplicht. Zij konden in een latere fase aansluiten met de financiële hulp van de grotere lidstaten.¹⁰⁰ In essentie stond zowel het rapport-Spiereburg als het rapport-Tindemans haaks op de positie die Nederland, samen met West-Duitsland, altijd had ingenomen ten opzichte van verdere monetaire integratie. Dit was namelijk het denken vanuit een economisch perspectief: eerst economische convergentie en pas daarna verdere monetaire integratie.¹⁰¹

1.5 Het parlementaire debat

Het parlementaire debat over deze rapporten is van groot belang. Tijdens het debat werd duidelijk dat de regering achter het rapport-Spiereburg stond. De regering zag het opzetten van een monetaire unie als een manier om de onderlinge relatie binnen de Gemeenschap te versterken.¹⁰² Voor de consensus in de Tweede Kamer was het in deze periode belangrijk welke houding de VVD zou aannemen tegenover Europese integratie.¹⁰³ Volgens Berkhouwer waren de ontwikkelingen in Europa begin jaren zeventig er niet op vooruitgegaan. Berkhouwer voorzag dat "*het nationale hemd nader dan de Europese rok*" zou staan.¹⁰⁴ Volgens Berkhouwer was het dan ook van belang dat de Europese integratie zou worden doorgezet. In dat opzicht stond de VVD niet alleen achter de totstandkoming van een monetaire unie. Een Economische Monetaire Unie was van groot belang voor Nederland.¹⁰⁵ Zowel Reiding als Vollaard en Voerman stellen

---

¹⁰⁰ Bulletin of the European Communities. Dir. of publ. Commission of the European Communities. 1976, n° Supplement 1. Brussels: European Communities. "Report on European Union", p. 1-26.

https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/63f5fca7-54ec-4792-8723-1e626324f9e3/Resources#284c9784-9bd2-472b-b704-ba4bb1f3122d_en&overlay.

¹⁰¹ Segers, *The Netherlands*, 205-208.

¹⁰² HTK, 1975-1976, 681.

¹⁰³ Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst, 'De VVD en Europa gedurende de pioniersjaren,' *Liberale reflecties* 61, (2020) 1, 23-31.

¹⁰⁴ HTK 1975-1976, 681.

¹⁰⁵ Ibidem, 682.

dat de VVD in deze periode opschoof van een europragmatische houding naar een eurofiële houding, waarbij de partij zich sterk ging inzetten voor verdere Europese integratie.¹⁰⁶ Echter, uit het debat over de monetaire samenwerking komt toch enige kritiek naar voren. Deze kritiek was gericht op de manier waarop men tot economische convergentie wilde komen. De kritiek betrof zeker het rapport-Tindemans. Hierover stelde Berkhouwer dat de Nederlands overheid er goed aan zou doen om het idee van een Europees integratieproces, bestaande uit twee snelheden, af te wijzen.¹⁰⁷ Duidelijk is dat de VVD inderdaad door wilde gaan met de Europese integratie binnen de EG, maar nam deze partij in het debat nog altijd een duidelijke houding aan tegenover de manier waarop de economische convergentie zou moeten plaatsvinden.

Belangrijker in het debat was de PvdA, die door haarvoorwaardelijkheidsprincipe een zacht-euroseptische houding had aangenomen tegenover Europese integratie. Ook in het debat over het rapport-Spiereburg benadrukte de PvdA dat een sociaaleconomisch beleid tot stand moest komen, voordat zij akkoord zou kunnen gaan met de komst van een monetaire unie.¹⁰⁸ Daarenboven had de PvdA kritiek op de uitvoering van de monetaire unie zoals deze was voorgesteld in het rapport-Spiereburg. Terwijl het rapport voornamelijk inging op de overeenstemming die bereikt moest worden tussen lidstaten op het gebied van begrotingskwesities en overheidsuitgaven, vond de PvdA dat er meer nodig was. Schelto Patijn stelde namens de PvdA: "Europa is geen doel in zichzelf, maar het is een middel dat wij voortdurend moeten toetsen aan onze politieke uitgangspunten".¹⁰⁹ Hiermee was partijgenoot Van der Hek het eens. Hij stelde dat voor verdere Europese monetaire integratie "de voorwaarden op dit moment gewoon niet vervuld zijn".¹¹⁰ Het belangrijkste discussiepunt voor de PvdA was de kwestie rondom het afstaan van de nationale bevoegdheid. Hierover stelde Patijn dat als Nederland de bevoegdheden zou overdragen aan Brussel "daar dezelfde parlementair-democratische bevoegdheden in Europa tegenover staan".¹¹¹ Van der Hek ging hier verder op in en hij vroeg zich af of de

---

¹⁰⁶ Reiding, 'de teleurstellende Europese werkelijkheid', 109-114.; Vollaard en Voerman, "De Europese opstelling', 154-155.

¹⁰⁷ HTK, 1975-1976, 681.

¹⁰⁸ Ibidem, 686.

¹⁰⁹ Ibidem, 689.

¹¹⁰ HTK, 1975-1976, 686 en 715.

¹¹¹ Ibidem, 687.

Gemeenschap klaar was voor deze overdracht. Hij uitte zijn twijfels over de politieke wil van de lidstaten om zich te houden aan afspraken bij een monetaire unie, maar ook vroeg hij zich af of de instellingen van de Gemeenschap deze last aan zouden kunnen.¹¹² De houding die de PvdA in dit debat aannam ten opzichte van verdere monetaire integratie kan worden gezien als hard-eurosceptisch. Hoewel de PvdA uiteindelijk ‘voor’ stemde over de pro-Europese motie, is houding ten opzichte van de monetaire integratie duidelijk. De ingeslagen weg van het afdwingen van economische convergentie aan de hand van monetaire samenwerking was niet de manier waarop de PvdA het wilde zien. Daar kwam het punt bij van het afstaan van nationale bevoegdheden. Ook op dit punt was de PvdA hard-eurosceptisch.

De KVP stelde duidelijk dat voor de fracties van de ARP, de CHU en de KVP het einddoel van de Europese integratie een werkelijk federatief Europa moest zijn.¹¹³ Dit komt overeen met de eurofiele houding die de KVP krijgt toebedeeld in deze periode.¹¹⁴ Echter, de KVP plaatste twee belangrijke kanttekeningen bij een verdere monetaire integratie. De KVP was ook duidelijk over de mogelijke komst van een muntunie: “een muntunie is niet iets waarmee men kan beginnen in een integratieproces, maar het is het sluitstuk van een integratieproces”.¹¹⁵ Ook hier zien we duidelijk de kritiek terug op de monetaire manier om tot economische convergentie te komen. De KVP sloot zich echter aan bij de VVD en niet bij de PvdA omtrent het afwijzen van verdere monetaire integratie. Bovendien stelde Van der Sanden dat er veel duidelijkere afspraken gemaakt moesten worden voordat “verdere stappen van overdracht van nationale bevoegdheden” genomen zouden kunnen worden. Hierbij vond Van der Sanden, net als de PvdA, dat deze stappen verband moesten houden met het “democratische karakter van de Gemeenschap”.¹¹⁶ Hier zien we een duidelijk verschil tussen de houding van de KVP tegenover het algemene doel van de Europese integratie en de houding tegenover monetaire integratie. Hoewel het eurofilie-ideaal van een federatief Europa terugkomt, had de KVP toch ook duidelijke verwachtingen bij dit ideaal.

---

¹¹² Ibidem, 716.

¹¹³ Ibidem, 703.

¹¹⁴ Vollaard en Voerman, ‘De Europese opstelling’, 103-104.

¹¹⁵ HTK, 1975-1976, 683.

¹¹⁶ HTK, 1975-1976, 703.

Voor D66 sprak Van Mierlo zich duidelijk uit tegen de kritiek die de bovengenoemde partijen hadden geleverd op de verdere monetaire integratie. Volgens Van Mierlo zou men hiermee het risico lopen dat “iedere stap vooruit in de vorming van Europa per definitie onmogelijk wordt”.¹¹⁷ Voor D66 was de komst van een muntunie ook uiterst belangrijk en de partij sloot zich aan bij zowel het rapport-Tindemans als het rapport-Spiereburg. Waar de andere partijen, in verschillende mate, kritiek leverden op de monetaire weg richting economische convergentie, vond D66 dit geen probleem. Van Mierlo stelde dat “de positie van de verschillende landen nu eenmaal niet toestaan dat zij volgens diezelfde snelheid tot ontwikkeling komen”.¹¹⁸

Anders dan de andere partijen was D66 de enige partij die geen kanttekeningen plaatste bij de monetaire weg naar economische convergentie van het economische en monetaire beleid van de lidstaten. Hoewel het parlement achter het rapport-Spiereburg stond en daarmee de consensus in stand hield, wordt in deze periode duidelijk dat de partijen zich niet neerlegden bij de richting van het Europese monetaire integratieproces. Duidelijker komt in deze periode echter naar voren dat de VVD, KVP en PvdA voorwaarden stelden aan verdere integratie naarmate het afstaan van nationale economische en monetaire bevoegdheden dichterbij kwam.

Hoofdstuk 2: De komst van een Europees monetair systeem

2.1 Het Frans-Duitse tandem drukt op de supranationale rem

In Europa ontstond eind jaren zeventig een nieuwe dynamiek binnen de Europese integratie, wat de Nederlandse belangen zou gaan tegenwerken. Met de komst van Helmut Schmidt als bondskanselier van West-Duitsland, ging Duitsland een andere monetaire koers varen dan voorheen. Voor Nederland had dit grote gevolgen. De aanstelling van Schmidt zijn bleek ook een negatief effect te hebben omdat hij intergouvernementele banden aanscherpte met Frankrijk. Dit zorgde ervoor dat het supranationale plan voor monetaire integratie dat was geschetst in het rapport-Spiereburg, kon verdwijnen in de prullenbak.¹¹⁹

In deze periode, eind jaren zeventig en begin jaren tachtig, werd de communautaire orthodoxie van het Nederlandse parlement minder sterk. Het denken

---

¹¹⁷ Ibidem, 687.

¹¹⁸ Ibidem, 687.

¹¹⁹ Segers, *The Netherlands*, 215-220.

van het Nederlandse parlement werd volgens Pijpers een stuk pragmatischer en was daarmee in overeenstemming met de nieuw opkomende intergouvernementele trend in Europa.¹²⁰ Deze visie op de verandering van het Nederlandse parlement wordt beaamd door historicus Hellema. Volgens hem veranderde aan het begin van de jaren tachtig de toon van het Nederlandse Europadebat. Hellema zet echter vraagtekens bij de stelling dat deze verandering van blijvende aard was.¹²¹ In dit hoofdstuk wordt gekeken naar het parlementaire debat over het EMS.

Zoals besproken in het vorige hoofdstuk had Nederland, onder druk van de Tweede Kamer, een aanjagende rol in verdere Europese integratie. Carla Hoetink en Wim van Meurs stellen dat deze aanjagende rol niet voortkwam uit overdreven idealistische aspiraties over de eenwording van Europa, maar eerder uit een weloverwogen eigen belang als klein handelsland, ingeklemd tussen de Europese continentale grootmachten.¹²² Belangrijk hierbij is de reactie van het Nederlandse parlement toen de communautaire ontwikkeling op de tocht kwam te staan. Indien het Europese integratieproces niet in de gewenste richting verliep voor Nederland, zou dat voor problemen kunnen zorgen in het parlement. In dat opzicht had Nederland aan het einde van de jaren zeventig ook niet de tijdgeest mee. In de nasleep van de turbulente begin jaren zeventig stonden binnen de Europese Gemeenschap nog steeds uiteenlopende nationale belangen centraal.¹²³ De lidstaten concentreerden zich op de korte termijn op de eigen monetaire en economische opbouw, om zo goed mogelijk uit de opeenvolgende recessies te komen. Dit stond een gezamenlijke aanpak binnen de kaders van de EG in de weg.¹²⁴

In deze periode stond de kwetsbaarheid van de Europese valuta's hoog op de agenda van zowel Brussel als de lidstaten zelf. Dit betekende niet dat een monetaire samenwerking snel tot stand gebracht kon worden. Dit had niet alleen te maken met de

---

¹²⁰ Alfred Pijpers, 'Nationale roerselen in de Nederlandse Europapolitiek', in: C van Baalen, A.S Bos, W. Breedveld, M.H.C.H Leenders, J.J.M Ramakers en W.P. Secker (red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2007; De moeizame worsteling met de nationale identiteit* (Amsterdam 2007) 85-95, aldaar 88.

¹²¹ Hellema, *Nederland in de Wereld*, 319.

¹²² Carla Hoetink en Wim van Meurs, '1992; de Europese aspiraties van Nederland', in: Marjolein 't Hart, Karel Davids, Karwan Fatah-Black, Lex Heerma van Voss, Leo Lucassen en Jeroen Touwen (red.), *Wereld Geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2018), 714-719, aldaar 716.

¹²³ Mourlon-Druol, *Europe made of money*, 8.

¹²⁴ *Ibidem*, 24.

verschillen tussen de lidstaten maar ook met de politieke geschiedenis van eerdere pogingen tot monetaire samenwerking tussen de lidstaten van de EEG. Deze pogingen waren het mislukte Werner-plan uit 1969 en het mislukken van de 'slang in de tunnel'. Volgens Van Meurs et al. ontstond er nieuwe bereidheid tot monetaire samenwerking tussen de lidstaten door de verslechterende economische situatie en de schommelingen van de Europese wisselkoersen ten opzichte van de Amerikaanse dollar.¹²⁵

Dit leidde in 1979 ertoe dat Duitsland onder leiding van bondkanselier Schmidt en Frankrijk onder leiding van president Giscard d'Estaing samen het Europees Monetair Systeem (EMS) lanceerden. Het doel van het EMS was de bevordering van de stabiliteit van de wisselkoersen.¹²⁶ Het EMS kwam neer op een verbeterde versie van de 'slang in de tunnel'. Echter, er was ook een nieuw element. Wat het EMS anders maakte dan de 'slang' is dat het EMS gebruikmaakte van een Europese rekeneenheid (ECU) om de stabiliteit te garanderen. De ECU fungeerde vanaf toen als een *basket valuta*. Het was een valuta die de waardes van de valuta's van de lidstaten combineerde.¹²⁷ Landen met sterke valuta's konden aan de hand van de ECU valuta's opkopen bij landen met zwakkere valuta's om zo de monetaire stabiliteit in Europa te garanderen. Voor Nederland was het EMS een welkom initiatief, omdat het proces werd vormgegeven vanuit West-Duitsland, waarmee Nederland monetair gezien een sterke band had.¹²⁸

Belangrijk voor Nederland is dat het EMS geen Europees supranationaal instituut was, maar een op intergouvernementele manier tot stand gekomen monetaire regeling, waarin Frankrijk en West-Duitsland de leiding hadden genomen. Het EMS zou uitgroeien tot een belangrijk element in de samenwerking tussen Frankrijk en Duitsland en daarmee werd het ook een belangrijk instituut binnen het integratieproces.¹²⁹ Aan de hand van het rapport-Spiereburg werd duidelijk dat de Tweede Kamer achter verdere monetaire integratie binnen de Gemeenschap stond, maar het was niet de supranationale vorm waar de nadruk op lag. Volgens Reiding kon het EMS-plan rekenen op steun van de Nederlandse regering, maar waren er ook zorgen. Volgens Reiding ontstonden deze zorgen vooral uit de vrees dat de manier van werken van Frankrijk en

---

¹²⁵ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen en Reijnen, *The Unfinished History*, 120.

¹²⁶ Desmond Dinan, *Europe Recast; A History of European Union*, (Londen 2014), 173.

¹²⁷ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen en Reijnen, *The Unfinished History*, 128-130.

¹²⁸ Van der Harst, 'A dream coming true', 125.

¹²⁹ Emmanuel Mourlon-Druol, *A Europe made of Money*, 19-20.

Duitsland een precedent zou scheppen voor verdere intergouvernementele samenwerking binnen de Gemeenschap.¹³⁰

2.2 De Europese wereld van het parlement op z'n kop?

Minister-president Dries van Agt nam het voortouw om samen met andere kleine lidstaten een tegengeluid te bieden aan het EMS. Dit bleef echter bij een poging tot protest, omdat de andere lidstaten achter het Frans-Duitse plan bleken te staan.¹³¹ In plaats van de verwachte steun vanuit de Tweede Kamer kon de regering op weinig steun rekenen voor deze actie. Het intergouvernementele karakter van de oprichting van het EMS bleek voor de partijen niet zo zwaar mee te wegen. Zij maakten zich in het debat veel drukker over de potentiële schade die was opgelopen door de protestactie van de regering.¹³² Deze houding staat haaks op de roep om verdere supranationalisering van het Europese integratieproces.

Duidelijk werd dat tijdens de bespreking van het EMS de partijen in de Kamer de voordelen voor Nederland inzagen. Vanuit de VVD sprak Tweede Kamerlid Frits Bolkestein. Hij stelde dat de VVD het EMS toejuichte, maar hij plaatste hier tegelijkertijd twee belangrijke kanttekeningen bij. Allereerst haalde Bolkestein aan dat het EMS voortkwam uit “de boezem van de Franse-Duitse samenwerking”. Bolkestein vond het positief dat de plannen voortkwamen vanuit de twee lidstaten zelf, hoewel het via een intergouvernementele manier gebeurde, omdat zonder deze twee landen “nu eenmaal niets tot stand kan worden gebracht”.¹³³ Daarnaast ging Bolkestein in op de volgens hem “anti-Amerikaanse inslag” die boven het EMS hing. Hij stelde de vraag aan het kabinet hoe groot het risico was voor de Atlantische samenwerking dat uit deze instelling zou kunnen voortvloeien.¹³⁴ Dit laat zien dat de trans-Atlantische verhoudingen nog altijd prominent aanwezig waren in het debat, hoewel Nederland een sterker Europa najoeg. Ook plaatste Bolkestein een andere belangrijke kanttekening bij het EMS, namelijk het gebrek aan economische harmonisatie. Zonder een verdergaande politieke integratie zou monetaire integratie niet haalbaar zijn vanwege de grote verschillen tussen de

---

¹³⁰ Reiding, ‘de teleurstellende Europese werkelijkheid,’ 121.

¹³¹ HTK, 1977-1978, 793-801.

¹³² Ibidem, 793-801.

¹³³ HTK, 1977-1978, 793-801.

¹³⁴ Ibidem, 793-794.

nationale overheden.¹³⁵ In grote lijnen verwelkomde de VVD het EMS, maar het plaatste hier dus een belangrijke kanttekening bij. De VVD accepteerde de intergouvernementele totstandkoming, maar de partij had er moeite mee dat via het EMS de monetaire weg was ingeslagen om economische convergentie tussen de lidstaten tot stand te brengen. De VVD achtte in deze periode op steeds meer beleidsterreinen Europese integratie nodig, waardoor de partij in deze periode als eurofiel wordt gezien.¹³⁶ Echter, wanneer gekeken wordt naar het debat over het EMS, had de VVD wel een sceptische houding tegenover de koers die de monetaire integratie volgde. De voorkeur die gegeven werd aan de economische weg naar economische convergentie bleef sterk aanwezig, terwijl ook de gedachten uitgingen naar de potentiële impact van het EMS op de Verenigde Staten. Op monetair gebied moest de VVD dus nog volledig overtuigd worden om van europragmatisch te veranderen naar eurofiel.

Vanuit de D66 sprak oud-staatssecretaris Laurens-Jan Brinkhorst. Net als de VVD was ook D66 positief over het EMS. De kanttekeningen die Brinkhorst namens D66 inbracht, lijken erg op de punten van de VVD, maar zij verschillen op een belangrijk punt. Waar de VVD verdere politieke integratie beschouwde als een pre voor een monetaire unie, stelde Brinkhorst dat deze verdere integratie op economische gebied juist kon leiden tot meer politieke samenwerking.¹³⁷ D66 was het er dus, in tegenstelling tot de VVD, wel mee eens om via monetaire samenwerking tot economische convergentie te komen. Brinkhorst stelde dat de onderlinge afhankelijkheid van de Europese economieën was gegroeid, terwijl de economische ontwikkelingen van de lidstaten uit elkaar groeiden.¹³⁸ Voor D66 was volgens Brinkhorst vooruitgang het belangrijkste en dus stemde deze partij in met het EMS. Hoewel de intergouvernementele start van het EMS Brinkhorst enige zorgen baarde hoopte hij dat het EMS zou fungeren als een stap naar verdere supranationale samenwerking.¹³⁹ Heel duidelijk komt naar voren dat D66 de komst van het EMS aanmoedigde door het aanmoedigen van verdere Europese

---

¹³⁵ Ibidem, 793-794.

¹³⁶ Vollaard en Voerman, 'De Europese opstelling', 154.

¹³⁷ HTK, 1977-1978, 795-797.; HTK, 1978-1979, 1916.

¹³⁸ HTK, 1977-1978, 794.

¹³⁹ Ibidem, 796

integratie. D66 beschouwde het EMS als een nodige stap in de richting van verdere integratie.¹⁴⁰ De houding ten opzichte van monetaire integratie was dus eurofiel.

De PvdA merkte op dat met de komst van het EMS inderdaad “de monetaire school als overwinnaar uit de bus is gekomen”, maar Thijs Wöltgens stelde namens de PvdA de vraag of de monetaire weg naar economische convergentie wel “het parallel lopen van het nationale economische beleid afdwingt”.¹⁴¹ Wöltgens ging verder door te stellen dat wanneer men kiest voor een beleid dat economische convergentie afdwingt, dit zou kunnen onder de veronderstelling dat de Europese besluitvorming is gedemocratiseerd.¹⁴² Voor de PvdA lag de oplossing voor het democratische probleem bij het versterken van de supranationale instituties bij de Gemeenschap. Verder had de PvdA ook meer bezwaren tegen het intergouvernementele ontstaan van het EMS. Namens de PvdA vroeg Schelto Patijn zich af waarom de Nederlandse regering in de kou stond, voorafgaand aan het EMS. Hoewel Nederland buiten de besluitvorming stond, hamerde Patijn op het belang van de Nederlandse participatie in het monetaire integratieproces. Het handelen van de regering moest gericht zijn op “wat wij kunnen bereiken voor ons zelf met onze eigen ideeën over monetaire samenwerking”.¹⁴³ De houding van de PvdA ten opzichte van Europese integratie komt over als hard-euroseptisch of zacht euroseptisch.¹⁴⁴ Ten opzichte van de monetaire integratie gesteld worden dat de houding van de PvdA zacht-euroseptisch was. Hoewel de PvdA de regering aanmoedigde om de Nederlandse belangen bij monetaire integratie te verdedigen in Europa, gaf de partij ook aan weinig heil te zien in het EMS en eigenlijk de voorkeur gaf aan een andere manier.

Het CDA sloot zich aan bij het standpunt van D66, waarbij verdere monetaire samenwerking werd gezien als een goede stap in de richting van meer Europese integratie.¹⁴⁵ Namens het CDA sprak Notenboom over de noodzaak van grotere monetaire stabiliteit om verval in Europa te voorkomen. Hiermee moedigde hij het EMS

---

¹⁴⁰ Vollaard en Voerman, ‘De Europese opstelling’, 163.

¹⁴¹ HTK, 1977-1978, 800.

¹⁴² Ibidem, 800

¹⁴³ Ibidem, 798.

¹⁴⁴ Reiding, ‘de teleurstellende Europese werkelijkheid’, 131-138.; Vollaard en Voerman, ‘De Europese opstelling’, 130.

¹⁴⁵ HTK, 1977-1978, 798

aan, maar hij plaatste hierbij wel enkele belangrijke kanttekeningen.¹⁴⁶ De monetaire weg die werd gekozen om economische convergentie tot stand te brengen, was volgens hem niet voldoende. Waar de andere partijen omtrent dit punt ingingen op extra maatregelen op supranationaal niveau, ging het CDA in op de “politieke wil en kunde van de regeringen” van de lidstaten.¹⁴⁷ Het ging Notenboom niet alleen om het monetaire of economische beleid vanuit Europa, maar ook om de bereidheid van de lidstaten om de spanningen te overwinnen die gepaard gaan met economische convergentie. Notenboom sloot af met de conclusie dat hij van de Nederlandse regering een voortrekkersrol verwachtte.¹⁴⁸ Het CDA werd in deze periode gezien als eurofiel omdat het, in het verlengde van de KVP, een van haar voorlopers, verdere Europese integratie ging nastreven.¹⁴⁹ Kijkend naar het parlementaire debat over het EMS is ook op het gebied van monetaire integratie de houding van het CDA eurofiel. Echter, een belangrijke ontwikkeling is dat het CDA de verantwoordelijkheid van de monetaire ook legde bij de politieke wil van de lidstaten. Hoewel dit niets afdoet aan de houding van het CDA, is het duidelijk dat de partij een beeld had over de manier waarop verdere monetaire integratie zou moeten verlopen.

Het tot stand komen van het intergouvernementele EMS was dus niet het moment waarop de consensus in de Tweede Kamer werd doorbroken. In 1978 werd nog een motie aangenomen waarbij de partijen de regering aanmoedigden om tijdens de totstandkoming van het EMS rekening te houden met gelijktijdige coördinatie van de economische politiek in de lidstaten en de noodzaak van communautaire regels.¹⁵⁰ Hoewel alle partijen voor het EMS stemden, betekende dit niet dat de discussie over het monetaire integratieproces was afgesloten. Met de komst van het EMS was de monetaire weg naar economische convergentie gekozen, maar volgens Segers betekende dat niet dat de aanhangers van de economische weg zich hierbij zouden neerleggen.¹⁵¹ De consensus bleef dan wel in stand, maar zoals de debatten laten zien, was het niet per definitie een stilzwijgende consensus. Bovendien waren de partijen sceptisch over de manier waarop het EMS de monetaire integratie zou moeten voortzetten. Voor de VVD had de economische weg naar economische convergentie in

---

¹⁴⁶ Ibidem, 798

¹⁴⁷ Ibidem, 798

¹⁴⁸ Ibidem, 799

¹⁴⁹ Vollaard en Voerman, ‘De Europese opstelling’, 107.

¹⁵⁰ HTK, 1977-1978, 1920.

¹⁵¹ Segers, *The Netherlands*, 221.

deze periode nog steeds de voorkeur. De PvdA sloot zich hierbij aan en zette in het debat nog steeds in op het voorwaardelijkheidsprincipe. Het CDA was voorstander van het EMS maar plaatste een duidelijke kanttekening bij de samenwerking. De verantwoordelijkheid werd niet alleen gelegd bij de Europese instellingen, maar ook bij de lidstaten. Terwijl D66 nog altijd zonder twijfel eurofiel was, vroeg ook deze partij zich af hoe de monetaire weg tot economische convergentie zou moeten leiden. De consensus bleef bestaan, omdat de partijen de noodzaak tot verdere Europese integratie nog steeds inzagen. Echter, bij de meeste partijen is zichtbaar dat deze steun niet zonder kritiek gepaard ging.

Hoofdstuk 3: De Europese Akte en de komst van de interne markt

3.1 De EG maakt zich klaar voor verdere integratie

Zoals de begin jaren zeventig een economische moeilijke periode waren, bleken de begin jaren tachtig dat ook te zijn. Nederland werd getroffen door een economische crisis, met een hoge inflatie gekoppeld aan een hoge werkloosheid. Vanaf 1982 leidde Ruud Lubbers (CDA) een coalitie bestaande uit het CDA en de VVD. Deze zou coalitie gedurende de gehele jaren tachtig zo blijven. Onder leiding van dit kabinet kwam er een uitweg uit de economische crisis. Daarbovenop vond er beweging plaats in het Europese integratieproces. Vanaf het moment dat het EMS begon, werden de Europese debatten tussen de lidstaten gedomineerd door de vraag hoe een verdere economische en financiële samenwerking eruit zou moeten zien.¹⁵² Het grootste debat dat plaatsvond, was het debat tussen het Verenigd Koninkrijk aan de ene kant en de continentale lidstaten aan de andere kant.

Niet alleen had het Verenigd Koninkrijk de keuze gemaakt om niet deel te nemen aan het EMS; het beleid was in de begin jaren tachtig zelfs gericht op het in zekere mate terugdraaien van de integratie. In tegenstelling tot Frankrijk en Duitsland wilde het Verenigd Koninkrijk weg van elk soort beleid dat een belemmering vormde voor het vrije verkeer van goederen, kapitaal en diensten. Alleen dan zou de economische situatie tussen de lidstaten verbeteren.¹⁵³ Echter, het belangrijkste conflict tussen Londen en het continent zou ontstaan door de Europa-koers van Margaret Thatcher. Ook het Verenigd Koninkrijk werd hard geraakt door de economische crisis van de begin jaren tachtig. Die crisis bracht Thatcher tot een herziening van het betalingsplan dat was opgesteld voor het Europese beleid van het Verenigd Koninkrijk. Thatcher wilde met andere woorden minder geld sturen naar Brussel. Dit probleem werd echter opgelost door de topconferentie van 1984 in Fontainebleu. De Britse kwestie werd hiermee opgelost, waardoor het binnen de EG weer mogelijk werd om te werken aan nieuwe initiatieven. Belangrijk voor Nederland was dat in 1985 de Fransman Jacques Delors de nieuwe voorzitter werd van de Europese Commissie. Onder zijn leiding begon de

---

¹⁵² Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished History*, 118.

¹⁵³ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished History*, 118.

Europese Commissie te werken aan de verdieping van de Europese integratie. In Den Haag werd dit nieuws met veel enthousiasme ontvangen. Niet vanwege het perspectief op nieuwe Europese initiatieven, maar vanwege de ontwikkeling dat deze initiatieven voortkwamen uit de Commissie.¹⁵⁴

Belangrijk voor Nederland was de rol die de Europese Commissie zou spelen onder voorzitter Delors. Echter, de nieuwe rol van de Europese Commissie als aanjager van het integratieproces kwam niet uit de lucht vallen. De intergouvernementele koers die gevaren was tijdens het ontstaan van het EMS bleek niet de manier te zijn om alle economische en monetaire verschillen in Europa de wereld uit te helpen. Met als gevolg dat de deur open voor meer supranationale aansturing van het integratieproces open ging.¹⁵⁵ Over de nieuwe initiatieven ter bevordering van de Europese integratie was in ieder geval één ding vanuit Nederlands perspectief heel duidelijk: de interne markt moest de eerste prioriteit krijgen.¹⁵⁶ Het perspectief van een interne markt was niet alleen voor Nederland aantrekkelijk; dit gold ook voor Thatcher. De interne markt was het enige waarvoor het Verenigd Koninkrijk enthousiasme kon opbrengen als het ging om de verdieping van de Europese integratie.¹⁵⁷ Bovendien zorgde het succes van het EMS, hoe klein ook, voor een toename van de overtuiging onder de lidstaten dat een verdere verdieping van de economische, maar juist ook de monetaire, samenleving een vervolg moest krijgen.¹⁵⁸

De coalitiepartijen, VVD en CDA, samen met D66 en de PvdA, stemden voor de Europese Akte. Voor alle partijen geldt dat ze de Europese Akte zagen als een noodzakelijk stap om verdere Europese integratie in de toekomst veilig te stellen.¹⁵⁹ Belangrijk is het besef dat, hoewel de partijen de ondertekening van de Europese Akte steunden, dit niet betekende dat de partijen geheel achter de Europese Akte stonden. Beter kan worden gezegd dat de partijen, ondanks de tekortkomingen die zij in de Europese Akte zagen, het gevoel kregen dat de Akte noodzakelijk was voor verdere Europese integratie. Dit gevoel kreeg dan ook de overhand bij de stemming over de

---

¹⁵⁴ Van der Harst, 'A Dream coming true', 118.

¹⁵⁵ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished History*, 132,

¹⁵⁶ Segers, *The Netherlands*, 237.

¹⁵⁷ Robert Lieshout, *De organisatie van de West-Europese samenwerking: Een voortdurende strijd om de macht* (Bussum 2004) 176-178.

¹⁵⁸ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished History*, 132.

¹⁵⁹ HTK, 1986-1987, 1257-1261.

Akte.¹⁶⁰ Van der Harst stelt dat de partijen inderdaad kritisch tegenover de Europese Akte stonden. Hij zegt hier echter over dat het parlement en de partijen “*failed to fully grasp the importance of the moment*”.¹⁶¹ De interne markt die nu in werking zou treden, was volgens Van der Harst juist heel positief voor Nederland.¹⁶² Van der Harst benadrukt dat de partijen stemden voor het ondertekenen van de Europese Akte. Segers stelt echter dat, terwijl de interne markt met gejuich in Den Haag werd ontvangen, over de ideeën voor verdere monetaire integratie men in Den Haag “koude voeten” kregen.¹⁶³ Voor de Europese monetaire integratie is echter misschien wel de belangrijkste ontwikkeling die voortkomt uit de Europese Akte dat de monetaire integratie werd geïstitutionaliseerd. Dit houdt in dat de lidstaten vanaf 1986 afzagen van hun vetorecht om besluiten tegen te houden. Daarmee kon de Europese Raad met betrekking tot de interne markt en monetaire aangelegenheden besluiten nemen zonder directe inspraak van de nationale overheden.¹⁶⁴

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de manier waarop de partijen de Europese Akte ontvingen en vooral de monetaire gevolgen hiervan. In het bijzonder wordt nagegaan of de partijen werkelijk de grootsheid van het moment niet inzagen, zoals Van der Harst stelt, of dat Den Haag toch al enigszins met de voet boven de rem ging hangen, zoals Segers stelt.

3.2 De Europese Akte, tussen optimisme en pessimisme

Zoals dit ook gebeurde bij het ontstaan van het EMS, waren Frankrijk en Duitsland doorslaggevend voor de richting van de Europese monetaire integratie. Onder leiding van de Franse president François Mitterrand, onderging Frankrijk een economische koerswijziging. Frankrijk hield tot 1983 vast aan een socialistisch beleid, met protectionistische maatregelen om de Franse markt te beschermen in combinatie met hoge lonen.¹⁶⁵ Dit beleid was echter niet meer geschikt voor de economische situatie waar Frankrijk zich in de begin jaren tachtig in bevond. Om in het EMS te blijven, moest

---

¹⁶⁰ HTK, 1986-1987, Goedkeuring van de op 17 februari 1986 te Luxemburg en 28 februari 1986 te 's-Gravenhage ondertekende Europese Akte; verslag, Kamerstuk 19626. Nr. 5, 2.

¹⁶¹ Van der Harst, ‘A Dream coming true’, 122.

¹⁶² Ibidem, 119.

¹⁶³ Segers, *The Netherlands*, 254.

¹⁶⁴ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished History*, 137.

¹⁶⁵ Van Meurs, de Bruin, van de Grift, Hoetink, van Leeuwen, Reijnen, *The Unfinished History*, 132.

Frankrijk niet alleen bezuinigingen doorvoeren, maar ook een meer marktgeoriënteerd economisch beleid gaan voeren, net als de rest van de EG.¹⁶⁶ Net zoals het Verenigd Koninkrijk zich kon vinden in de plannen voor een interne markt, sloot ook Frankrijk zich hierbij aan.

Echter, deze Franse stap in de richting van een interne markt had zijn prijs. Mitterrand zette het ontstaan van een Europese Monetaire Unie hoog op de agenda van de Europese Commissie. Voor Frankrijk was het essentieel dat een potentiële monetaire unie samen zou gaan met de overdracht van nationale monetaire bevoegdheden van de lidstaten aan de EG. De reden hiervoor was dat het land op deze manier de macht van West-Duitsland in Europa wilde verkleinen.¹⁶⁷ Echter, dit nieuws werd in Den Haag niet met open armen ontvangen. Nederland was zelfs terughoudend.¹⁶⁸ Hoewel met de komst van het EMS gekozen was voor de monetaire manier om economische convergentie tot stand te brengen, ging deze stap verder. Bovendien herinnerde de nieuwe voorzitter van de Europese Commissie, Jacques Delors, de lidstaten dat komst de interne markt en een monetaire unie twee onafscheidelijke ontwikkelingen waren binnen het integratieproces.¹⁶⁹ Bovendien sloten in 1986, na Griekenland in 1981, ook Spanje en Portugal zich aan bij de EG. In het licht van deze ontwikkelingen is het interessant om te kijken hoe de partijen reageerden op de komst van de Europese Akte en andere nieuwe ontwikkelingen.

Op monetair gebied beschouwde het CDA de komst van de interne markt als positief, maar de partij voegde daar wel nadrukkelijk aan toe dat dit vooral gold voor de noordelijke staten. René van der Linden beweerde namens het CDA zelfs dat de realisatie van de interne markt meer prioriteit had dan de verbetering van de positie van het Europees Parlement.¹⁷⁰ Over de nieuwe lidstaten stelde hij echter ook de vraag of de zuidelijke lidstaten zouden vragen om compensatie voor de hervormingen die zij moesten verrichten in hun economieën om mee te kunnen doen met Europese monetaire integratie. Van der Linden wilde vooral weten welk prijskaartje daaraan

---

¹⁶⁶ Segers, *The Netherlands*, 250.

¹⁶⁷ Ibidem, 250.

¹⁶⁸ Mathieu Segers, 'Nederland en de Europese integratie', in: Jacco Pekelder, Remco Raben en Mathieu Segers (red.), *De wereld volgens Nederland: de Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015): 98-101.

¹⁶⁹ Segers, *The Netherlands*, 243.

¹⁷⁰ HTK, 1986-1987, 1279.

verbonden was.¹⁷¹ Dit is een sentiment dat het CDA vaker heeft laten horen. Dit gebeurde ook tijdens de Vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken in 1985. In het debat over de totstandkoming van de interne markt en de komst van een monetaire unie stelde het CDA dat het openstond voor komst van een monetaire unie, maar het stelde daar wel een voorwaarde tegenover, namelijk “voor wat hoort wat”.¹⁷² Dit houdt in dat het CDA bereid was om de komst van een EMU te steunen, maar dat het toelaten van de nieuwe lidstaten tot deze EMU anders lag dan bij de EG. Hier stelde het CDA dat voor de toelating tot een EMU de nieuwe lidstaten zich zouden moeten “voegen naar de discipline in de financieel-economische sfeer”.¹⁷³

De VVD reageerde op het CDA in hetzelfde debat met de opmerking dat “wij de zaak Europees moeten blijven benaderen, met eventuele aanpassingen voor de valuta”. Dit had te maken met het feit dat de VVD, in dit geval Blaauw, constateerde dat het bedrijfsleven baat had bij een verdere uitbreiding van het EMS en zelfs het introduceren van een EMU. Hij verklaarde: “Nederland dient als uitgangspunt te hanteren, dat de positie van Europa niet gediend is bij een protectionistische aanpak”. Hierbij was een belangrijke rol weggelegd voor de totstandkoming van de interne markt.¹⁷⁴ Interessant is echter dat in 1987, tijdens het debat over de totstandkoming van de interne markt, VVD-Kamerlid Bolkestein stelde dat de Europese interne markt gunstig is voor iedereen. In zijn ogen was het onnodig en onwenselijk om aan de zuidelijke lidstaten gunsten te verlenen om ook daar medewerking te krijgen voor de totstandkoming van de interne markt.¹⁷⁵ Hier zien we een tegenstelling ontstaan binnen de partij. Hoewel Blaauw een visie heeft over de liberalisering van de monetaire markt, wordt met de opstelling van Bolkestein een duidelijke scheidslijn getrokken in het Europese denken van de VVD. Het eurofiele karakter is nog duidelijk aanwezig, maar ondertussen is ook een andere houding tegenover Europa zich aan het vormen.

De PvdA daarentegen oordeelde dat de Akte een onvoldoende kreeg, maar zag in dat “verwerping door enig parlement in de huidige fase van de ontwikkeling van de

---

¹⁷¹ Ibidem. 1279.

¹⁷² HTK, 1985-1986, 11.

¹⁷³ Ibidem, 12.

¹⁷⁴ HTK, 1985-1986, 14.

¹⁷⁵ Harryvan en van der Harst, ‘Omslag door de val van de Muur en het Verdrag van Maastricht’, 148.

Gemeenschap meer schade zou berokkenen dan goed doen”.¹⁷⁶ Op monetair gebied zag de PvdA een groot probleem bij de Akte, vanwege de kleine rol die het EMS speelde. Hierbij benoemde de PvdA dat de koersschommelingen die Europa nog steeds domineerden, het gevolg waren van de instabiele Amerikaanse dollar. Dit sentiment werd gedeeld door de VVD en D66.¹⁷⁷ Hoewel de PvdA in deze periode afstand nam van het voorwaardelijkheidsdenken, bleef dit alsnog zichtbaar. In de woorden van PvdA-Kamerlid Maarten van Traa: “Ook de Partij van de Arbeid is sadder, wiser en Europeser geworden”. Hij benadrukte dat zijn partij niet altijd de noodzaak heeft ingezien van Europese samenwerking, waarbij hij de spreuk aanhaalde van de PvdA uit de jaren zeventig, namelijk “Europa zal socialistisch zijn of niet zijn”. Dit was volgens Van Traa nu meer een overtuiging dan een voorwaarde.¹⁷⁸

D66 zette ook op monetair gebied de eurofiele houding voort. Deze partij zag de komst van verdieping op het gebied van Europese monetaire integratie als een wenselijke ontwikkeling, omdat op deze manier de politieke integratie ook verder kon worden doorgezet.¹⁷⁹ Hoewel D66 dit dus toejuichte zien we ook vanuit deze partij vragen komen over de manier waarop eventuele economische harmonisatie bereikt zou moeten worden. Namens D66 ging Engwirda in op de vraag hoe deze harmonisatie er precies zou moeten uitzien met betrekking tot een nieuw lidstaat, in dit geval Griekenland.¹⁸⁰ Engwirda stelde dat voor een monetaire samenwerking “harde bepalingen over financiering ontbreken”.¹⁸¹ Hij vroeg zich hierbij af hoe, zonder deze bepalingen, Griekenland als nieuwe lidstaat zou passen binnen de monetaire weg naar economische harmonisatie.¹⁸²

3.3 Een stap te ver

De Europese Akte bleek, zeker met de wetenschap dat een EMU hieruit zou volgen, dus onvoldoende. Een belangrijk element voor de partijen werd dan ook de positie van het Europese Parlement. Met andere woorden, de Nederlandse roep om een verdere

---

¹⁷⁶ HTK, 1985-1986, Kamerstuk 19626. Nr. 5, 3.

¹⁷⁷ Ibidem, 18.

¹⁷⁸ HTK, 1986-1987, 1260.

¹⁷⁹ HTK, 1983-1984, 46.

¹⁸⁰ HTK, 1985-1986, 2157.

¹⁸¹ Ibidem, 2157.

¹⁸² Ibidem, 2157

democratisering in combinatie met supranationalisering van het integratieproces kwam niet terug in de Europese Akte.¹⁸³ Belangrijk hierbij is vervolgens hoe de partijen staan tegenover het afdragen van de nationale bevoegdheden aan een supranationale instelling, zonder dat deze onderhevig is aan dezelfde democratische controle als in een nationaal parlement. Zoals al eerder besproken, was de wens van supranationalisering van het integratieproces vooral het Nederlandse eigenbelang, zodat dit niet ondergeschikt werd aan de belangen van Duitsland of Frankrijk.¹⁸⁴ Wanneer dan het element van democratische controle wegvalt, is het de vraag of dit effect heeft op de Nederlandse positie tegenover het verder afstaan van nationale bevoegdheden. Belangrijk is om terug te grijpen op de twee visies op monetaire integratie. Het economische perspectief gaat uit van het principe dat eerst economische convergentie moet plaatsvinden voordat men kan denken aan een monetaire unie. Het monetaire perspectief gaat uit van het principe dat door middel van verregaande monetaire samenwerking, economische convergentie kan worden afgedwongen.¹⁸⁵ Hoewel met het EMS in Europees verband gekozen werd voor economische convergentie via monetaire samenwerking, betekende dit niet dat de Nederlandse partijen het economisch perspectief uit hun hoofd hadden gezet.

In de debatten is te zien dat het thema van democratische controle steeds vaker het debat ging domineren. Volgens Den Hollander groeide binnen het parlement in deze periode steeds meer het bewustzijn van de politieke partijen dat de Europese gemeenschap als politieke macht aan het groeien was, terwijl daar niet per definitie eenzelfde democratische controle tegenover stond, zoals in een nationaal parlement.¹⁸⁶ De roep vanuit datzelfde parlement om extraparlamentaire controle, kan worden gezien als een logische reactie op de politieke groei die Europa meemaakt. Echter, de partijen wilden niet alleen meer parlementaire controle, maar ook vooral ook meer democratische compensatie.

In een motie van de PvdA, het CDA en D66 uit 1986 komt naar voren dat zij de regering aanspoorden om het supranationalisme te versterken door middel van een

---

¹⁸³ HTK, Bijlagen 1985-1986, dossiernummer 19626. Nr. 5, 2-3.

¹⁸⁴ Hoetink en van Meurs, 'de Europese aspiraties van Nederland', 716.

¹⁸⁵ Mourlon-Druol, *Europe made of money*, 17-18.

¹⁸⁶ Hollander, 'The incoming tide', 200.

grotere rol voor het Europees Parlement.¹⁸⁷ Het grote verschil met de moties die hieraan vooraf gingen, is de verwoording van “de noodzaak het democratisch-parlementaire principe te versterken in de Gemeenschap”, waarbij de partijen de regering aanmoedigden om “alles in het werk te stellen” om dit doel te behalen.¹⁸⁸ Achter deze gedachtegang stond ook de VVD. Zo uitte Frans Weisglas zijn zorgen: “Nationale parlementen verliezen, op zichzelf terecht, hun feitelijk controlemogelijkheden op steeds meer beleidsterreinen die communautair zijn geworden, maar het Europees parlement heeft onvoldoende mogelijkheden om hiervoor in de plaats te treden”.¹⁸⁹ Hoewel hij aangaf dat dit onderdeel is van het integratieproces, ging hij verder door te zeggen: “het Europees Parlement heeft onvoldoende mogelijkheden om hiervoor in de plaats te treden.”¹⁹⁰

Het CDA sloot zich hierbij aan door te stellen dat de verbetering van de positie van het Europees Parlement ver onder de verwachting lag van de partij. Vooral belangrijk is dat Van der Linden namens het CDA stelde: “de uitbreiding van dit parlement is gering”.¹⁹¹ Het CDA stelde ook dat dit vooral betrekking had op het beleid dat gevoerd ging worden rondom de interne markt en het monetaire beleid.¹⁹² Belangrijk is dat ook de PvdA hierin meeging. Voor de PvdA stelde Wim Meijer dat “gemeten aan de wens om het Europees Parlement een volwaardige plaats als medewetgever te geven, zijn de voorstellen absoluut onvoldoende”.¹⁹³ Geheel in lijn met de andere partijen ging ook D66 hierin mee.¹⁹⁴ Hoewel Engwirda aangaf dat D66 “iets optimistischer is dan de PvdA”, gaf hij wel aan dat de Nederlandse regering moest blijven werken aan het verbeteren van de parlementaire controle binnen de EG.¹⁹⁵

De supranationale manier van denken was een wezenlijk onderdeel van de Nederlandse aanpak voor Europese integratie. Zoals hierboven al naar voren is gekomen, functioneerden de Nederlandse partijen al tientallen jaren binnen het raamwerk dat wanneer het om de belangen van Nederland ging, het bestuur van Europa

---

¹⁸⁷ HTK, 1986-1987, Kamerstuk 19626, nr. 9, Motie van het lid van Traa, 1.

¹⁸⁸ Ibidem, 1.

¹⁸⁹ HTK, 1986-1987, 1254.

¹⁹⁰ Ibidem, 1254.

¹⁹¹ HTK, 1985-1986, 2158-2160.

¹⁹² Ibidem, 2158-2160

¹⁹³ Ibidem, 2153- 2156.

¹⁹⁴ Ibidem, 2156.

¹⁹⁵ Ibidem, 2157.

op Europees niveau zou moeten plaatsvinden. Hoewel in deze periode de partijen niet hebben gebroken met deze aanpak, wordt wel duidelijk dat er een bewustzijn ontstond over het belang van deze democratische controle.

Voor de VVD kan gesteld worden dat het eurofiele-karakter dat de partij in deze periode krijgt toebedeeld, ook nog duidelijk aanwezig was. Tegelijkertijd is ook duidelijk dat een andere Europese houding zich aan het vormen was. Door de opmerkingen van Bolkestein over de monetaire integratie aan de ene kant en de kritische houding tegenover de nieuwe positie van de Europese Commissie en de parlementaire controle aan de andere kant, kan de VVD worden bestempeld als europragmatisch. Gesteld wordt dan ook dat door het loslaten van het voorwaardelijkheidsdenken de PvdA opschoof van een zacht-euroseptische houding naar een meer europragmatische houding.¹⁹⁶ Echter, ook hier geldt dat de PvdA de komst van de interne markt en een potentiële EMU niet met open armen ontving. In combinatie met de kritiek die deze partij net als de VVD leverde op de parlementaire controle, is dit niet genoeg om deze partij op monetair gebied te bestempelen als eurofiel, maar eerder als europragmatisch. Het CDA werd echter in deze periode een eurofiele houding toebedeeld.¹⁹⁷ In het debat over de monetaire integratie liet het CDA echter een hele andere houding zien. Door te stellen dat voor het toelaten van nieuwe lidstaten tot de Europese monetaire integratie strengere regels moesten gelden dan voor de toelating tot de politieke integratie, toonde het CDA geen eurofiele houding. De houding van het CDA was eerder behoudend en zacht-euroseptisch. Van D66 kan gezegd worden dat zij in het eurofiele kamp bleven, hoewel ook deze partij langzamerhand in de richting van een meer pragmatische houding tegenover monetaire integratie groeide.

---

¹⁹⁶ Harryvan en van der Harst, 'Omslag door de val van de Muur en het Verdrag van Maastricht', 151

¹⁹⁷ Vollaard en Voerman, 'De Europese opstelling', 107.

Conclusie

Deze scriptie heeft als doel om meer licht te werpen op de historische wortels van het euroscepticisme dat in de jaren 90 van de vorige eeuw opkwam onder Nederlandse politieke partijen. Daarmee levert deze scriptie tevens een bijdrage aan het debat over de oorzaak van het doorbreken van de consensus over Europa in het Nederlandse parlement. Hoewel al veel literatuur bestaat over dit onderwerp, blijkt de financiële en monetaire invalshoek nog onderbelicht te zijn. Verschillende academici hebben opgeroepen om deze invalshoek nader te onderzoeken. In dit onderzoek is dit geprobeerd door de houding van de partijen ten opzichte van Europese monetaire integratie nader te duiden.

In deze scriptie is een antwoord gezocht op de vraag: "Hoe is de opvatting van het Nederlandse parlement over monetaire integratie veranderd in de periode van 1972 tot en met 1986?" Geconcludeerd wordt dat in de periode van 1972 tot en met 1986 duidelijke historische wortels zijn te vinden van het euroscepticisme dat in de jaren 90 tot uiting kwam. Hier zijn twee belangrijke oorzaken voor aan te wijzen.

Ten eerste, hoewel Nederland met de komst van het rapport-Spiereburg koos voor een monetaire wijze om economische convergentie te bereiken, bleef het parlement de voorkeur geven aan de economische manier. Dit was het sterkst te zien bij de PvdA, de KVP (later het CDA) en de VVD. D66 bleef verdere Europese integratie onverminderd toejuichen. Interessant is dat er een tegenstelling bestaat tussen de algemene houding van de partijen, zo als terug komt in de literatuur, tegenover Europese integratie en de houding van de partijen die voortkomt uit de debatten de monetaire integratie. De VVD en de KVP waren beide voorstander van verdere Europese integratie, maar bij de koers van de monetaire integratie plaatsten zij kritische kanttekeningen die niet onder de eurofiele noemer vallen.

Ten tweede, hoewel het parlement in de jaren zeventig en tachtig de voorkeur bleef geven aan de Europese monetaire integratie via de supranationale route, ging dit gepaard met de nodige scepsis. Zeker de PvdA en het CDA waren van mening dat het niet gewenst was om verdere monetaire integratie aan te gaan wanneer de parlementaire controle en het democratische gehalte in Europa niet zouden verbeteren. De VVD stelde zich op dit punt iets minder kritisch op, maar ook hier was al duidelijk te

zien dat er scepsis ontstond over de rol van Nederland in het monetaire integratieproces. D66 is hierbij opnieuw de uitzondering.

Wat duidelijk wordt, is de tegenstelling die ontstaan is in de houding van de partijen tegenover de Europese integratie in het algemeen en de Europese monetaire integratie in het bijzonder. Deze tegenstelling wordt vanaf het EMS langzaam steeds duidelijker. Hoewel het parlement instemde met de komst van het EMS en hiermee koos voor de monetaire manier, komt uit de debatten ook een heel ander verhaal naar voren. Gekoppeld aan de conclusie van Segers en Mourlon-Druol, gaven de Nederlanders de voorkeur aan het EMS vanwege de grote Duitse invloed binnen de monetaire regeling. Bovendien komt in het debat over het EMS duidelijk terug dat de partijen de regering aanmoedigden om op zoek te gaan naar een supranationale manier om de economische convergentie te versterken. Bij de VVD is sprake van continuïteit in de houding tegenover verdere monetaire integratie. Deze partij blijft namelijk hameren op het feit dat eerst de economische convergentie moet plaatsvinden, voordat een monetaire unie tot stand kan komen. Voor het CDA geldt ook dat zij nog altijd de voorkeur geven aan de economische route, maar daar komt nu een nieuw discussiepunt bij. Het CDA zet bij een verdere monetaire integratie vraagtekens bij de bereidheid van de lidstaten om zich in politiek opzicht te houden aan bindende monetaire afspraken. Daarbij blijft het punt van democratische controle aanwezig. Voor de houding van de PvdA tegenover Europese integratie geldt ook dat er sprake is van continuïteit. Het voorwaardelijkheidsprincipe is niet weg en de democratische controle bij supranationalisme blijft belangrijk voor verdere integratie.

Deze lijn wordt doorgezet in het debat over het ondertekenen van de Europese Akte. Hier zien we niet alleen bij alle partijen een continuïteit van de kritische houdingen, deze worden nu ook sterker geuit. Het CDA trekt het argument van de politieke wil van de lidstaten nu verder door. Over eventuele nieuwe lidstaten stelt het CDA dat deze landen zich eerst moeten voegen naar een mate van financiële discipline voordat zij zich kunnen toevoegen aan de monetaire integratie. Ook op het gebied van parlementaire controle en democratische overdracht voldoet de Europese Akte bij lange na niet aan de verwachtingen van het CDA. Hoewel de VVD enerzijds een eurofiele houding aanneemt met betrekking tot verdere monetaire integratie, is er ook een andere houding in het debat zichtbaar. Volgens deze houding is de totstandkoming van

de interne markt belangrijk, maar moet Europa geen gunsten aan de zuidelijke staten verlenen om zodoende hun medewerking te verkrijgen. Belangrijk hierbij is dat de VVD zich nu ook achter de conclusie schaart dat binnen Europa te weinig parlementaire controle is. Voor PvdA verandert er veel, in de zin dat deze partij het voorwaardelijkheidsdenken naast zich neerlegt. Echter, in het debat over de Europese Akte blijken nog veel van dezelfde argumenten terug te komen. De partij ondersteunt de komst van de interne markt als een europragmatische partij, maar verdedigt haar standpunt omtrent het gebrek aan parlementaire controle en democratie in Europa nog altijd als een zacht-eurosceptische partij. Ten slotte geldt voor D66 dat de Europese overtuiging nauwelijks is veranderd. De partij blijft over de gehele periode eurofiel. Toch komen er ook bij deze partij vragen op over de manier waarop de economische convergentie precies tot stand gaat komen. Benadrukt wordt dat D66 niet wenst dat het integratieproces verzwakt wordt.

De Europese consensus wordt in de periode van 1972 tot 1986 niet doorbroken. Echter, in deze periode is het parlement in toenemende mate sceptisch geworden over het verloop van het Europese monetaire integratieproces. Het grotere Europese ideaal bleek in deze periode dus nog sterk genoeg aanwezig te zijn om de consensus in stand te houden. Hier is de conclusie van De Bruin van toepassing over het elastische Europese ideaal, waarmee hij bedoelt dat de partijen het Europese integratieproces zagen als een manier om eigen partij-idealen te verwezenlijken. Naarmate de jaren tachtig vorderden, werd de koers van de Europese monetaire integratie steeds duidelijker. Zoals blijkt uit de debatten zijn de partijen het niet eens met deze koers, maar stemmen zij toch voor verdere Europese integratie, in de hoop dat de koers veranderd kan worden.

Duidelijk worden dan nog twee elementen. De interne debatten van de partijen over Europa komen in de loop van de jaren tachtig, zoals te zien is bij de VVD, duidelijk terug naar voren. Hoe dit interne debat de Europese houding verandert is ook interessant. Hierbij is ook van belang dat het Nederlandse parlement ook onder de invloed staat van niet-politieke actoren zoals academici, ngo's maar ook lobbygroepen. De invloed van deze actoren mag niet onderschat worden. Dit zou echter een casus zijn die veel groter is dan deze scriptie. Deze scriptie kan dus ook worden beschouwd als incompleet, omdat er nog vragen zijn over de motivatie van de partijen om in de jaren zeventig en tachtig toch nog voor verdere Europese monetaire integratie te kiezen.

Zolang de Europese Unie aan de hand van de monetaire weg economische convergentie probeert af te dwingen, zal dit altijd voor verzet zorgen in Nederland.

Bronvermelding

Primaire Bronnen

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal

Te vinden via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch>

HTK, 1971-1972 (01-12-1971)

HTK, 1971-1972 (13-09-1972)

HTK, 1975-1976 (22-03-1976)

HTK, 1977-1978 (06-04-1978)

HTK, 1977-1978 (28-08-1978)

HTK, 1978-1979 (30-09-1978)

HTK, 1983-1984 (21-05-1984)

HTK, 1985-1986 (28-11-1985)

HTK, 1986-1987 (12-11-1986)

Overige Parlementaire bronnen

HTK 1974-1975, Kamerstuk 13426, nr. 2, Rapport van de Adviescommissie Europese Unie, 35-47. (01-05-1975)

HTK, 1986-1987, Kamerstuk 19626. Nr. 5 Goedkeuring van de op 17 februari 1986 te Luxemburg en 28 februari 1986 te 's-Gravenhage ondertekende Europese Akte; verslag. (10-10-1986)

HTK, 1986-1987, Kamerstuk 19626, nr. 9, Motie van het lid van Traa. (12-11-1986)

Europese bronnen

Communiqué of the meeting of Heads of State or Government of the Member States at The Hague, in *Bulletin of the European Communities* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1969), 11-16.

https://www.cvce.eu/obj/final_communicu%C3%A9_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html.

Report to the Council and the Commission on the realisation by stages of economic and monetary union in the Community: Werner Report, in *Bulletin of the European Communities*. (1970). 11-70. <https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/>-

/unit/56d70f17-5054-49fc-bb9b-5d90735167d0/1e5c0e01-a5cc-4e35-afc9-33e36710776e/Resources#baa6e5b2-7db4-4c43-8412-3cb2eb6315e2_en&overlay.

Statement from the Paris Summit 19 to 21 October 1972, in *Bulletin of the European Communities* (Luxembourg: Office for Official publications of the European Communities, 1972), 14-26.

https://www.cvce.eu/en/obj/statement_from_the_paris_summit_19_to_21_october_1972-en-b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901.html.

Bulletin of the European Communities. Dir. of publ. Commission of the European Communities. 1976, n° Supplement 1. Brussels: European Communities. "Report on European Union", p. 1-26. https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/63f5fca7-54ec-4792-8723-1e626324f9e3/Resources#284c9784-9bd2-472b-b704-ba4bb1f3122d_en&overlay.

Literatuur

Aarst, Kees en Henk van der Kolk, 'Understanding the Dutch "No": The Euro, the East, and the Elite', *Political Science Politics* 39, (2006) 2, 243-246.

Bruin, Robin de, *Elastisch Europa. De integratie van Europa en de Nederlandse politiek, 1947-1986* (Amsterdam 2014).

Cobham, David, 'Strategies for Monetary Integration Revisited,' *Journal of Common Market Studies* 27 (1988) 3, 203-217.

Dinan, Desmond, *Europe Recast; A History of European Union*, (Londen 2014).

Harryvan, Anjo G. en Jan van der Harst, 'De VVD en Europa gedurende de pioniersjaren,' *Liberale reflecties* 61, (2020) 1, 23-31.

Harryvan, Anjo G. en Jan van der Harst, 'Inleiding. Zestig jaar Europa in de Nederlandse politiek', in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse Parlementair-Politieke debat* (Amsterdam 2013) 11-21.

Harryvan, Anjo G, en Jan van der Harst, '1986-1993: Omslag door de val van de Muur en het Verdrag van Maastricht', in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse parlementaire debat-politieke debat, 1945-2013*, (Amsterdam 2013), 143-174.

Harryvan, Anjo G. en Jan van der Harst, 'Conclusie', in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus. Europa in het Nederlandse Parlementair-Politieke debat* (Amsterdam 2013) 285-298.

Harst, Jan van der, 'A dream coming true: The Netherlands and the creation of the European Common Market, 1984-1989', in: Michael Gehler en Wilfried Loth (red.), *Reshaping Europe. Towards a Political, Economic and Monetary Union, 1984-1989* (Baden 2020) 119-128.

Heerikhuizen, Annemarie van. "Pioniers van een verenigd Europa: bovennationaal denken in het Nederlandse parlement (1946-1951)." PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1998.

Hellema, Duco, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* Houten 2016.

Hoetink, Carla, en Wim van Meurs, '1992; de Europese aspiraties van Nederland', in: Marjolein 't Hart, Karel Davids, Karwan Fatah-Black, Lex Heerma van Voss, Leo Lucassen en Jeroen Touwen (red.), *Wereld Geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2018), 714-719.

Hollander, Jieskje. "The incoming tide; Dutch Reactions to the Constitutionalisation of Europe 1948-2005" PhD diss., University of Groningen, 2013.

James, Harold, *Making the European Monetary Union* (Cambridge 2012).

Lieshout, Robert, *De organisatie van de West-Europese samenwerking: Een voortdurende strijd om de macht* (Bussum 2004).

Meerssche, Paul van de, *Van Jalta tot Malta; politieke geschiedenis van Europa* (Utrecht 1990).

Meurs, Wim van, Robin de Bruin, Liesbeth van de Grist, Carla Hoetink, Karin van Leeuwen en Carlos Rijnen, *The unfinished History of European Integration* (Amsterdam 2018).

Mourlon-Druol, Emmanuel, *A Europe made of Money. The emergence of the European Monetary System* (Ithaca en Londen 2012).

Pijpers, Alfred, 'Nationale roerselen in de Nederlandse Europapolitiek', in: C van Baalen, A.S Bos, W. Breedveld, M.H.C.H Leenders, J.J.M Ramakers en W.P. Secker (red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2007; De moeizame worsteling met de nationale identiteit* (Amsterdam 2007) 85-95.

Reiding, Hilde, '1973-1986; de teleurstellende Europese werkelijkheid', in: Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren consensus; Europa in het Nederlandse parlementaire-politieke debat, 1945-2013* (Amsterdam 2014).

Voerman, Gerrit. 'De Nederlandse Politieke Partijen en de Europese Integratie', in: Kees Aarts en Henk van der Kolk (red.), *Nederlanders en Europa. Het Referendum over de Europese Grondwet* (Amsterdam 2005), 44-63.

Vollaard, Hans, 'The Dutch Discourses of a Small Nation in an Inefficient Europe: Cosmopolitanism, Pragmatism, and Nationalism', in: Robert Harmsen en Joachim Schild (red.), *Debating Europe: The 2009 European Parliament Elections and beyond* (Baden-Baden 2011).

Vollaard, Hans, en Gerrit Voerman, 'De Europese opstelling van Nederlandse politieke partijen', in: Hans Vollaard, Jan van der Harst en Gerrit Voerman (red.), *Van Aanvallen! Naar verdedigingen? De opstelling van Nederland ten aanzien van Europese integratie*, (Amsterdam: 2015), 174-182.

Vollaard, Hans. 'Dutch Europhilia: A Deviation from a Long-Standing Eurosceptic Tradition?', in: Mark Gilbert en Daniele Pasquinucci (red.) *Euroscepticism: The historical Roots of a Political Challenge* (Leiden: Brill, 2020) 97-120.

Vollaard, Hans en Gerrit Voerman, 'De Europese opstelling van Nederlandse politieke partijen', in: Hans Vollaard, Jan van der Harst en Gerrit Voerman (red.), *Van aanvallen! Naar verdedigen? De opstelling van Nederland ten aanzien van Europese integratie, 1945-2015* (Den Haag 2015) 99-174.

Vollaard, Hans en Gerrit Voerman, 'Nederlandse partijen over Europese integratie: van eenheidsworst naar splijtzwam?', *Internationale Spectator* 2, (2017) 5, 1-16.

Segers, Mathieu, 'Nederland en de Europese integratie', in: Jacco Pekelder, Remco Raben en Mathieu Segers (red.). *De wereld volgens Nederland: de Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015).

Segers, Mathieu, *The Netherlands and European Integration. 1950 to present* (Amsterdam, 2020).

Szczerbiak, Aleks en Paul Taggart, 'Theorizing Party-based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement, and Causality', in: Aleks Szczerbiak en Paul Taggart (red.), *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Volume 2*, (Oxford 2008), 238-262.